

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op Internet:
www.vrouwengeschiedenis.nl

Redactie

Marguërite Corporaal
Annelies de Jeu (eindredactie)
Eva Midden
Mariken Schuur (hoofdreductie)
Madelon Stokman (eindredactie)
Mieke de Vos

Redactieadres

Mariken Schuur
RUG/Faculteit der Letteren
Postbus 716
9700 AS Groningen
E-mail: marikenschuur@yahoo.com;
m.l.schuur@let.rug.nl
050-3637752 (werk); 050-3115286 (privé)

Lidmaatschap

VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812,
Internet: www.vrouwengeschiedenis.nl
Voor privé-persoon bedraagt de contributie € 25,- per jaar (lidmaatschap); reductie-lidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder € 700,- p.m.): € 20,- per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
Voor instellingen kost een abonnement op *Historica* € 20,-. Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.
U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG-gironummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij:

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: Sjoerd van Boxtel,
e-mail: teriferi@hotmail.com

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

• voorzitter: **drs. Marieke Hellevoort**
Tel. 030-2944284, e-mail: ama.hai@net.hcc.nl
• 1e secretaris: **drs. Eveline Buchheim**
Tel. 030-2341846,
e-mail: e.buchheim@oorlogsdok.knaw.nl
• 2e secretaris: **drs. Annette Mevis**
Tel. 020-6654780, e-mail: a.mevis@iiaav.nl
• Penningmeester: **drs. Marloes Hülksen**
Tel. 024-3612826 (w), 024-3609927 (p)
e-mail: M.Hulksen@let.kun.nl
• **drs. Sjoerd van Boxtel**
Tel. 024-3236767,
e-mail: teriferi@hotmail.com
• **drs. Marloes Schoonheim**
Tel. 024-3611811,
e-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. (em.) Piet Blaas (EUR)
prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
prof.dr. Maria Grever (EUR)
prof.dr. Willy Jansen (KUN)
prof.dr. Paul Klep (KUN)
prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH

drs. Marloes Schoonheim
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
Tel. 024-3611811
E-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl
Internet: www.arts.unimelb.edu.au/Dept/History/ifrwh.html

ISSN 1382-3914

Lay-out:

Marieke Bausch
Bausch Graphic Design

Druk:

Zet & Print, Naarden

Distributie:

AM-groep, Hoofddorp

Foto omslag:

Afbeeldingen van heksen uit
Ulrich Molitor, *De lamiis et pitho-*
nica mulieribus (1490 e 1498).
Bron: M.Caron (red.), *Helse en*
hemelse vrouwen. Utrecht, 1987

POLITIEK

- Hilda Verwey-Jonker
Anneke Ribberink 3

BIOGRAFIE

- Christina Wilhelmina van Bilderbeek
Zonneke Matthée 6

RELIGIE

- Het norbertinessenklooster
Sint-Catharinadal
Trees Sponselee-de Meester 9

VREDESBEWEGING

- Vredesvrouwen en feminisme
Katrien de Vaan 12

HEKSEN

- Verbeelding van heksen
Louis van den Hengel 15

VOLKSVERTEGENWOORDIGING

- Vrouwelijke vertegenwoordigers
Karen Celis 18

SLAVERNIJ

- Maria ter Meetelen
Laura van den Broek 21

BRONNEN

- Egodocumenten
Jeroen Blaak 24

VERSLAG

- VVG-enquête
Sjoerd van Boxtel 26

RECENSIE

- Zoeken naar Corry
Hanneke Hoekstra 27

ONDER DE LOEP

28

SERVICE

29

VERS VAN DE PERS

30

SVVT

31

Onder *historicae***VVG-enquête**

In deze *Historica* is een verslag opgenomen van de belangrijkste bevindingen van de enquête die de VVG dit voorjaar heeft voorgelegd aan haar leden. De voornaamste conclusie van dit verslag is dat de VVG het doel van deze enquête – een beter beeld krijgen van de wensen van haar leden – ruimschoots heeft bereikt. Ook voor de redactie van *Historica* heeft de enquête waardevolle informatie opgeleverd, ook al liepen de meningen van de respondenten over de vormgeving en inhoud soms behoorlijk uiteen. Zo vond iemand dat *Historica* er prachtig uitziet, terwijl een ander opmerkte dat het blad juist 'erg saai, erg grijs, beetje 1980' oogt. Eén respondent merkte op dat de inhoud wel wat prikkelender mag, terwijl een ander opmerkte het blad soms wat te academisch van toon te vinden. Weer een ander vond het blad juist bijzonder boeiend. Over het algemeen waren de opmerkingen echter positief en daar zijn wij als redactie natuurlijk blij mee. In de enquête werd ook gevraagd of u als VVG-lid een bijdrage wilt leveren aan de activiteiten van de vereniging. Velen gaven aan graag een keer iets voor *Historica* te willen schrijven. De onderwerpen die daarbij werden aangedragen waren zeer uiteenlopend, van regionale Friese vrouwengeschiedenis en vrouwen en humanistiek tot de rol van vrouwen in het geschiedenisonderwijs in Europa. Als redactie willen wij graag op uw aanbod ingaan. Het blijkt echter dat in de meeste gevallen emailadressen foutief in de verwerking van de enquête terecht zijn gekomen. Ook zijn sommige respondenten vergeten hun emailadres op te geven. Daarom wil ik u langs deze weg namens de redactie vragen contact met mij op te nemen als uw aanbod om iets voor *Historica* te schrijven nog steeds geldt. Aan enthousiaste auteurs met interessante onderwerpen hebben wij altijd behoefte. Wij stellen uw medewerking dan ook bijzonder op prijs!

U kunt mij bereiken via email: m.l.schuur@let.rug.nl of marikenschuur@yahoo.com en telefonisch: 050-3637752 (overdag) of 050-3115286 ('s avonds).

Namens de redactie alvast hartelijk dank.

Mariken Schuur

“Er moest die vrouw in”

De rol van Hilda Verwey-Jonker in de Nederlandse sociaal-democratie

Op 23 juni j.l. overleed Dr. Hilda Verwey-Jonker. In haar tijd was ze een der weinige vrouwen in mannenorganisaties. Als zodanig heeft ze gefungeerd als rolmodel voor vrouwen.

“Ofschoon er dus positieve en negatieve persoonlijke factoren aan te wijzen zijn die op mijn leven van invloed zijn geweest, moet ik toch als de voornaamste invloed aanwijzen het grote tekort aan vrouwen, dat bestond in de jaren waarin ik volwassen geworden ben: aan competente en beschikbare vrouwen met name, die het aandurfd(en) om zich in een mannenwereld te begeven.”

Dit citaat stamt uit de autobiografie van Hilda Verwey-Jonker (1908-2004), die de veelzeggende titel draagt *Er moet een vrouw in*. Er blijkt uit dat haar tamelijk unieke positie als een der weinige vrouwen in de mannenwereld van wetenschap en politiek allerminst ongemerkt aan haarzelf is voorbij gegaan. Hilda Verwey-Jonker was een feministe *pur sang* en heeft dat onder meer getoond door actief te zijn binnen de vrouwenbeweging. Zo was ze in de late jaren dertig lid van het Hoofdbestuur van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs (SDVC) en in de vroege jaren vijftig presidente van ‘Vrouwenbelangen’. Maar haar betekenis ligt toch vooral in haar activisme binnen de mannenwereld in een tijd – die tussen de twee feministische golven – waarin dat allerminst gewoon was. Zij was daarin lang niet altijd de ‘excuus Truus’ die de titel van haar autobiografie lijkt te suggereren. Haar competentie, ambitie en inzet maakten dat Verwey-Jonker de status van ‘verplichte vrouw’ wist te overstijgen. Ze heeft in haar loopbaan te maken gehad met de typische uitingen van discriminatie en sexismen waar vrouwen die zich in het openbaar manifesteerden in haar tijd vaak tegenaan liepen, met name de ervaring door mannelijke collega’s minder serieus genomen te worden. Maar ze heeft nooit geaccepteerd te fungeren als alibi zonder meer en steeds gepoogd het maximale uit de betreffende positie te halen.

Verwey-Jonker was in de eerste plaats wetenschapster. Hoe belangrijk haar wetenschappelijke activiteiten waren is eenvoudig aan te tonen als men de toenmalige opvattingen over vrouwen en wetenschap naar voren haalt. Eind negentiende en begin twintigste eeuw

was een veelvuldig aangehangen opvatting dat het vrouwelijk brein en de vrouwelijke constitutie ten enenmale ongeschikt waren om wetenschap te bedrijven. In de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw was deze opvatting dan weliswaar wel verlaten, maar dat betekende geenszins dat vrouwen die wetenschappelijk actief waren als de gelijke van mannen werden gezien. In overeenstemming met het vigerende complementariteitsdenken – mannen en vrouwen vulden elkaar op harmonieuze wijze aan – werden mannen geacht de ratio te vertolken en vrouwen meer de gevoelsmatige sfeer. Vrouwen konden zich weliswaar wetenschappelijk manifesteren, maar moesten accepteren dat mannen in dit opzicht hun meerderen waren.

Hilda Verwey-Jonker studeerde af als eerste socioloog in Nederland in 1932 aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Zij promoveerde cum laude in de sociologie aan dezelfde universiteit in 1945 en kreeg in 1978 een eredoctoraat van de Faculteit der Sociale Wetenschappen der Erasmus-universiteit te Rotterdam.

Verwey-Jonker heeft haar wetenschappelijke kwaliteiten onder meer in dienst gesteld van de politiek, hier bedoeld in de traditionele betekenis van de sfeer van overheid, parlement en politieke partijen. De wijze waarop ze dit heeft gedaan vormt het onderwerp van mijn artikel. In haar studententijd trad ze toe tot de SDAP en sindsdien is ze een trouw aanhangster van de sociaal-democratische partij en beweging gebleven. Ze heeft hierin de nodige vooraanstaande functies vervuld, die ik niet alle zal opsommen. Wel moet erop worden gewezen dat haar activiteiten op dit vlak allerminst vanzelfsprekend waren. Net

Hilda Verwey-Jonker.
Bron:
<http://www.verwey-jonker.nl>

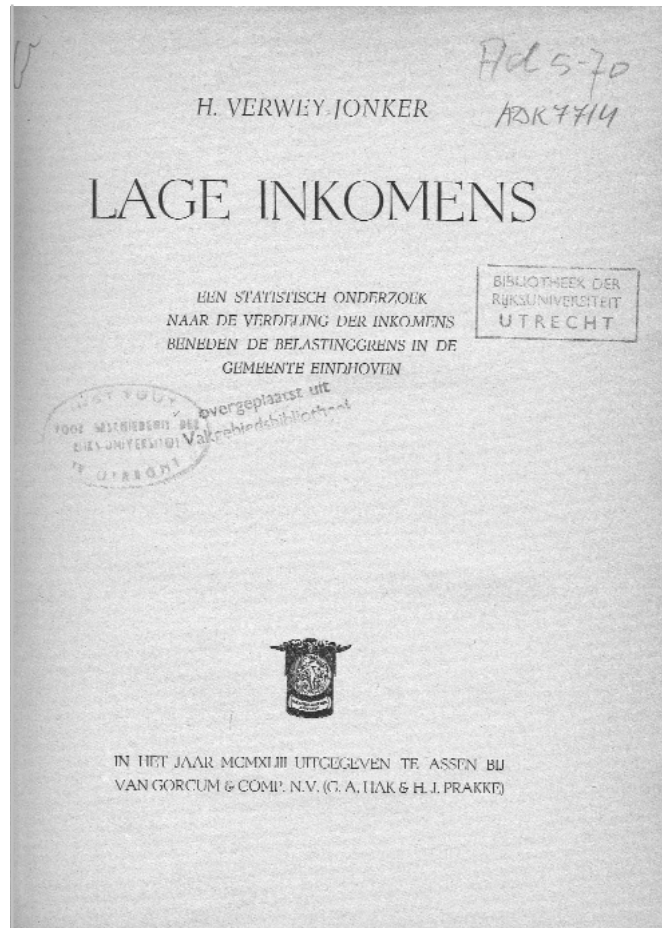
als de wetenschap gold de politiek als mannenterrein bij uitstek. Vrouwen en politiek waren een contradictio in terminis, zowel nationaal als internationaal. Al in haar studententijd was ze een uitzondering in dit opzicht, aangezien er toen, in de jaren twintig, weinig studenten politiek actief waren, althans in Nederland. Dit gold eens te meer voor de twintig procent vrouwelijke studenten. In 1935 werd Hilda Verwey-Jonker als enige (niet als eerste) vrouw lid van de Eindhovense gemeenteraad. Ze was door de SDAP als vierde op de lijst geplaatst onder het merkwaardige motto: ‘Een raad zonder vrouw is een bos zonder boom’. Het was in een periode dat het landelijk percentage vrouwen in de gemeenteraden minder dan één procent bedroeg. In 1953 werd ze wederom lid van de Eindhovense gemeenteraad, nu voor de PvdA; het landelijk percentage vrouwen was toen iets gestegen tot 2,94 procent. Van 1954 tot 1957 zat Verwey-Jonker in de Eerste Kamer, waarvan het percentage vrouwen in 1956 niet hoger lag dan 5,3 procent.

Beginperiode

Als geen andere vrouw heeft Hilda Verwey-Jonker deelgenomen aan de discussie over koers en toekomst van de sociaal-democratie in de jaren twintig en dertig. In de redactie van het studentenblad *Kentering*, in discussies in partijbladen als *De Socialistische Gids* en *De Sociaal Democraat* kon ze fel uit de hoek komen. Maar ze presenteerde zich toch vooral als wetenschapster en socioloog. Onder meer ontwikkelde ze zich al gauw tot een deskundige op het terrein van fascisme en nationaal-socialisme. Ze plaatste zich in de kijker van vooraanstaande partijgenoten met een artikelenserie in *De Sociaal Democraat* van 1933 waarin ze mede op grond van de Duitse ervaringen een scherpe analyse gaf van de groeperingen waarvoor het fascisme aantrekkelijk zou blijken: vooral voor oude (kleine zelfstandigen, winkeliers) en nieuwe middenstand als harde kern, daarnaast ook voor boeren en chronisch werklozen. Op grond van deze en andere artikelen werd ze in

Bron: Anneke Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*. Hilversum, 1998.

Proefschrift van Verwey-Jonker waarop zij in 1945 cum laude promoveerde aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

1935 als enige vrouw opgenomen in de commissie die het nieuwe beginselprogramma moest samenstellen.

Veelvuldig aangehaald is het artikel over 'Vijf en twintig jaar socialistische theorie' dat Hilda Verwey-Jonker in 1938 schreef, een intellectueel hoogstandje van het zuiverste water. Aan de hand van een driedeling in generaties behandelde ze de theoretische ontwikkeling van de sociaal-democratie tussen de beginselprogramma's van 1912 en 1937. In deze periode vond een evolutie plaats van een tamelijk orthodox marxisme – althans theoretisch, in de praktijk was de SDAP een reformistische partij – naar een zedelijk gemotiveerd en pragmatisch socialisme. Deze laatstgenoemde vorm werd met name gedragen door de derde generatie van jonge, onmarxistische socialistische arbeiders, van wie Tinbergen, Hein Vos en Wiardi Beckman de belangrijkste vertegenwoordigers waren en tot wie ook het echtpaar Verwey behoorde. Deze generatie van realisten en pragmatische socialistische arbeiders was draagster van *Het Plan van de Arbeid* uit 1935, dat een onmarxistisch alternatief probeerde te bieden voor de op klassiek-liberale leest geschoeide economische politiek van de toenmalige kabinetten. Over het Plan schreef Hilda Verwey-Jonker de nodige artikelen in *De Proletarische Vrouw*, het blad van de SDVC.

De weg van realisme, doelgerichtheid en theoretische vernieuwing die de SDAP was ingeslagen in de tweede helft van de jaren dertig en die in het *Plan van de Arbeid* zo duidelijk tot uiting kwam, vond een hoogtepunt in het beginselprogramma van 1937. Dit nieuwe, onmarxistische programma besteedde onder meer aandacht aan het aparte karakter van de middengroepen (oude en, steeds groeiende, nieuwe middenstand en niet-kapitaalkrachtige boeren en tuinders). Deze passage over de middengroepen was in sterke mate van Verwey-Jonker afkomstig. Op aandringen van het hoofdbestuur van de SDVC, waarvan ze vanaf 1937 deel uitmaakte, wist ze te bewerkstelligen dat er een passage in het beginselprogramma werd opgenomen over de wenselijkheid van gelijke rechten voor ieder individu, ongeacht sekse of ras. Dit zou niet de laatste keer zijn dat Verwey-Jonker handelde in nauw overleg met een vrouwelijke achterban. Weliswaar was ze een der weinige vrouwen die opereerde binnen mannenorganisaties, maar ze vertoonde niet het *queen bee* gedrag en de neerbuigende houding ten opzichte van hun seksegenoten van sommige andere vrouwen in soortgelijke posities. Het zou overigens een misverstand zijn te veronderstellen dat Hilda Verwey-Jonker eind jaren dertig afscheid had genomen van het marxisme. Ze bleef in

veel opzichten marxistischer dan een aantal andere generatiegenoten, zoals ze dat ook steeds was geweest in vergelijking met veel van haar reformistische partijgenoten. Zo had ze in 1933 nog uitgesproken dat in bepaalde omstandigheden een "diktatuur van het proletariaat" een mogelijke en zelfs wenselijke uitweg zou zijn in Duitsland, te verkiezen boven het nationaal-socialisme van Hitler. Maar ze kon zich voorstellen dat er partijgenoten waren die dit standpunt niet onderschreven.

Oorlog, bezetting en bevrijding

Dat Hilda Verwey-Jonker allermindst een salonsocialist was bleek uit haar activiteiten ten behoeve van de ontheemde Duits-joodse jongens – veelal gevlucht na de *Kristallnacht* – die ondergebracht waren in het Dommelhuis te Eindhoven in 1938. Deze activiteiten zouden een basis vormen voor haar vluchtelingenwerk na de oorlog. Tijdens de oorlog hebben zij en haar man hand- en spandiensten verricht voor het verzet en de illegaliteit. Ze heeft ondermeer hulp gegeven aan joodse en niet-joodse onderduikers. Haar vaderlandslievendheid was dus onverdacht. Toch is Verwey-Jonker om andere redenen tegen het eind van de oorlog in opspraak gekomen. In toenemende mate voelde ze zich aangetrokken tot de kring van

voorstanders van een doorbraak van het vooroorlogse verstarde en verzuilde partijstelsel. Ondermeer nam ze in de winter van 1944/45 – als een der weinige vrouwen – deel aan de discussies onder notabelen in het bevrijde zuiden over de vormgeving van de naoorlogse samenleving, waarbij soms denkbeelden werden geuit die vanuit democratisch perspectief vraagtekens opriepen.

Het 'Eindhovens Adres', dat november 1944 werd verzonden aan Koningin Wilhelmina te Londen, sprak zich uit voor het tot nader order opschorten van verkiezingen van vertegenwoordigende organen op provinciaal en gemeentelijk niveau en voor de instelling van tijdelijke gemeenteraden, bestaande uit benoemde personen. Voor toekomstige gemeenteraden en provinciale staten met een meer permanent karakter werd gedacht aan colleges bestaande uit personen van specifieke gezindheid, waarbij achteraf vraagtekens rijzen inzake de mate van invloed van onafhankelijke politieke partijen op de samenstelling van die colleges.

Een der ondertekenaars van dit document was Hilda Verwey-Jonker. Naar eigen zeggen heeft ze zich niet van harte geëngageerd, maar was haar houding ingegeven door loyaliteit met mensen met wie ze zich verwant voelde vanwege een gezamenlijk optrekken in de illegaliteit. De Eindhovense afdeling van de SDAP heeft Verwey-Jonker najaar 1945 mede op grond van haar steun aan het 'Eindhovens Adres' – dat overigens uiteindelijk weinig belang heeft gehad – geroyeerd als lid. Dit roeyement is door het bestuur van de landelijke partij snel ongedaan gemaakt. De waardering voor haar verdiensten overwon de twijfel aan haar politieke betrouwbaarheid.

Na de oorlog

De ervaring van de Tweede Wereldoorlog heeft Hilda Verwey-Jonker diepgaand beïnvloed en haar kijk op belangrijke zaken in leven en maatschappij veranderd, zoals dat bij veel van haar generatiegenoten het geval was. Deze periode heeft mede bewerkstelligd dat ze veel van haar vooroorlogse marxistische radicaliteit heeft verloren, zoals reeds bleek in de vorige paragraaf. Andere factoren die bijdroegen tot een wat minder bevlogen en afstandelijker benadering van Verwey-Jonker waren haar leeftijd: na de oorlog was ze rond de veertig en had ze inmiddels de nodige levenservaring opgedaan. Bij dit laatste moet ook gewezen worden op de ervaring van het moederschap: tijdens de oorlog was haar gezin, dat reeds bestond uit twee zoons, uitgebreid met twee dochters. In 1945 was ze door haar promotie opgenomen in de schare der ervaren wetenschappers. Bovendien was ze actief op gebieden buiten de sociaal-democratie, zoals het vluchtelingenwerk en de vrouwenbeweging. *Last but not least* moet worden gewezen op de ontwikkeling van de sociaal-democratie zelf: net als voor de oorlog was de opstelling van Verwey-Jonker als

sociaal-democraat de uitkomst van een wisselwerking met de beweging en partij waartoe ze behoorde. De SDAP ging na de Tweede Wereldoorlog samen met twee andere kleine partijen op in de PvdA, vrucht van de doorbraakbeweging die al even is aangestipt. Deze partij zou regeringsverantwoordelijkheid dragen in de zogenaamde Rooms-Rode coalities. De voor de oorlog ingezette ontwikkeling naar meer pragmatisme werd hierdoor versterkt.

Niet onvermeld mag blijven de aanvaarding die Verwey-Jonker met partijleider Koos Vorrink had vlak na de oorlog, november 1945. Zij werd toen zonder dat ze hierover was geraadpleegd benoemd als lid van het Noodparlement. De enige motivatie die Vorrink wist te geven was: "Er moet een vrouw in." Een zeer geïrriteerde Verwey-Jonker, die sowieso al weinig enthousiast was voor deze taak, reageerde afwijzend. Ze had nooit lust gehad om louter als "excuus Truus" te fungeren en als dit openlijk als motivatie werd aangevoerd, was voor haar dan ook de kous onmiddellijk af. Ook na de oorlog werd door de sociaal-democratische beweging dankbaar gebruik gemaakt van de wetenschappelijke prestaties van Hilda Verwey-Jonker. Haar proefschrift *Lage inkomens* behandelde onder meer de grote mate van armoede onder de ouden van dagen in Eindhoven. De bevindingen van Verwey-Jonker hebben mede ten grondslag gelegen aan de totstandkoming van de Noodwet Ouderdomsvoorziening, 24 mei 1947, ook wel aangeduid als Noodwet-Drees,

waarin voorzien werd in een tijdelijke uitkeringsregeling voor ouden van dagen. Hilda Verwey-Jonker schreef in de jaren vijftig en zestig goed gedocumenteerde en wetenschappelijk onderbouwde artikelen, onder meer in het wetenschappelijk blad van de PvdA, *Socialisme en Democratie*, maar ook in andere uitgaven. Als voorbeelden zijn te noemen haar artikelen over verzuiling en emancipatiebewegingen. Op grond van haar grote deskundigheid ten aanzien van sociaal-economische en politieke vraagstukken werd ze in 1957 als eerste vrouw benoemd tot Kroonlid van de Sociaal-Economische Raad als vertegenwoordigster van de sociaal-democratische stroming en van een aantal vrouwenorganisaties. In die hoedanigheid heeft ze het nodige werk verricht voor de bevordering van de deelname van gehuwde vrouwen aan de betaalde arbeid. Vanwege haar gerespecteerde positie in de sociaal-democratie werd Hilda Verwey-Jonker opgenomen in de commissies van alle drie beginselprogramma's na de oorlog, die van 1947, 1959 en 1977, steeds als een der weinige vrouwen.

Zelf was ze doorgaans nogal bescheiden over de belangrijke rol die ze heeft gespeeld in de theoretische en politieke discussies van de sociaal-democratie. Te bescheiden, omdat ze vaak belangrijk werk deed en daarmee tevens fungeerde als wegbereidster voor andere vrouwen. Kortom, er moest niet zomaar een vrouw worden opgenomen in de belangrijke partijcommissies, nee, *er moest die vrouw in!*

Anneke Ribberink is verbonden aan de sectie Nieuwste Geschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Literatuur

- . U. Jansz, *Vrouwen, ontwaakt! Driekwart eeuw sociaal-democratische vrouwenorganisatie tussen solidariteit en verzet*. Amsterdam, 1983.
- . L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 10a, tweede helft. Den Haag, 1980.
- . A. Linders, *'Frappez, frappez toujours!'. N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd*. Hilversum, 2003.
- . J.L.G. van Oudheusden, J.A.M. Verboom, *Herstel- en vernieuwingsbeweging in het bevrijde zuiden. Eindhoven, 's-Hertogenbosch en Waalwijk 1944-1945*. Tilburg, 1977.
- . A. Ribberink, *Hilda Verwey-Jonker en de SDAP*. Doctoraalscriptie geschiedenis RUU Utrecht, 1979.
- . A. Ribberink, 'Radicalisering of integratie van de SDAP in de jaren dertig: de levensgeschiedenis van Hilda Verwey-Jonker', in: J. Bank e.a. (red.), *Het tweede jaarboek voor het democratisch socialisme*. Amsterdam, 1980, pp. 112-147.
- . A. Ribberink, *'Leidsvrouwen en zaakwaarneemster'. Een geschiedenis van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973*. Hilversum, 1998.
- . H. Verwey-Jonker, 'Vijf en twintig jaar socialistische theorie', in: J.W. Albarda, *Een kwart eeuw parlementaire werkzaamheid in dienst van de bevrijding der Nederlandse arbeidersklasse. Een beeld van de groei der Nederlandse volksgemeenschap*. In opdracht van het partijbestuur der SDAP uitgegeven. Amsterdam, 1938, pp. 330-348.
- . H. Verwey-Jonker, *Lage inkomens. Een statistisch onderzoek naar de verdeling der inkomens beneden de belastinggrens in de gemeente Eindhoven*. Assen, 1943.
- . H. Verwey-Jonker, *Er moet een vrouw in. Herinneringen in een kentering van de tijd*. Amsterdam, 1988.

Trouw tot aan de dood

Christina Wilhelmina van Bilderbeek

Tijdens haar zoektocht naar de motieven van vrouwen om lid te worden van de NSB en de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie (NSVO) stuitte Zonneke Matthée in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) op het dossier van de secretaresse van NSB-leider Anton Mussert, Christina (Stien) Wilhelmina van Bilderbeek (1887-1979). Na de oorlog zat Van Bilderbeek gevangen in het vrouwenkamp Fort de Bilt. Daar noteerde ze, mogelijk ter voorbereiding op haar berechting, in minuscule letters op een klein inschrijfformuliertje haar leven. Voor een gesprek met Lou de Jong over Nederland in de Tweede Wereldoorlog maakte ze eveneens aantekeningen. Aan de hand van dit materiaal schetst Matthée in dit artikel Van Bilderbeeks levensloop en haar houding ten opzichte van Mussert en de NSB.

Van Bilderbeek was gedurende de Tweede Wereldoorlog in het Hoofdkwartier van de NSB een belangrijke vrouw. Omdat zij de secretaresse van Mussert was, kon geen mens die de leider van de NSB wilde spreken aan haar voorbij. Bovendien ging alle NSB-correspondentie door haar handen en ondertekende ze de uitgaande post.

Over het leven van Van Bilderbeek is weinig bekend. Ze werd geboren in Amsterdam op 23 september 1887 in een doopsgezind middenstandsgesin. Ze had een moeilijke en kleurloze jeugd, zo schreef ze zelf, waarin ze kwakkelde met haar gezondheid. Nadat ze haar HBS-diploma had behaald en een handelopleiding had gevolgd, werkte ze vanaf 1905 als directiesecretaresse bij de Amsterdamsche Bank. Na achttien jaar trouwe dienst werd ze ontslagen toen bleek dat ze tbc had. Tijdens het kuren in Zwitserland werd duidelijk dat ze ook een ingrijpende buikoperatie moest ondergaan. Omdat de Duitse Mark ten opzichte van de Nederlandse gulden op dat moment laag stond, vertrok ze in 1923 voor de operatie naar Bad Oeyenhausen in Duitsland. Daar zette ze haar gespaarde geld om in Marken, om zo zelf de onkosten te kunnen dragen. Ze wilde koste wat kost economisch onafhankelijk zijn en niet terugvallen op haar familie.

In 1924 keerde ze terug in Nederland, waar ze aan de Molenweg in Baarn een pension begon. De zestigjarige koopman J.W. Westerman, die ze in het herstellingsoord had ontmoet, werd haar eerste en belangrijkste gast. Hij stak zijn laatste geld in het pension om het zo goed mogelijk in te richten. Ze schrijft dan ook over hem dat hij als een pleegvader voor haar zorgde. Omdat dit werk onvoldoende middelen opleverde, kocht ze een stencil- en een schrijfmachine en plaatste advertenties waarin ze zichzelf aanbood voor stencil- en typewerk.

Via de Kamer van Koophandel in Hilversum kwam ze in contact met Mussert, die eveneens in Baarn woonde. Over hun eerste ontmoeting schreef Van Bilderbeek: "De indruk die ik toen van de heer Mussert kreeg, die ik aantrof in zijn werkkamer voor zijn bureau, (in) een kamer die zeer eenvoudig was gemeubileerd, was dat ik te doen had met een rustig mens, zeer werklustig, zeer nauwgezet, een man met een klaar verstand." Dit was het begin van een jarenlange samenwerking. In die tijd deed Van Bilderbeek ook de financiële administratie voor Prof. Johanna Westerdijk, (buitengewoon) hoogleraar in de fytopathologie – leer van de ziekten van planten – aan de universiteiten in Utrecht en Amsterdam.

NSB-secretaresse

In 1931 riep Mussert een politieke beweging in het leven: de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Na lezing van zijn brochure *Vrij Baan voor de Toekomst* (1931) en zijn *Programma voor de Nationaal-Socialistische Beweging*, reageerde Van Bilderbeek enthousiast. Ze schrijft hierover: "Dit alles zei mij, dat ik met iemand van doen had, die zijn volk en vaderland lief had en daarvoor zijn positie op het spel zette". Al vrij snel werd ze dan ook lid van de NSB.

Haar werkzaamheden voor de NSB brachten haar in problemen met haar andere werkgeefster. In haar verdediging voor het Tribunaal brengt ze hierover naar voren: "Toen het ambtenarenverbod van de Universiteit (december 1933) afkwam vroeg dr. Westerdijk mij, terugkomende van een reis uit Engeland, wat ik toch met die Mussert te maken had en als ik voor hem bleef werken kon ik gaan. Ik was toen nog geen lid van de NSB. Ik antwoordde dat ik de Heer Mussert dankbaarheid verschuldigd was omdat hij de man was, die mij weer aan het werk geholpen had en dus in staat had gesteld mijn brood te verdienen. Mussert is altijd goed voor me geweest. Maar niet alleen waren dit de redenen dat ik bij Ir. Mussert ben gebleven. Ik moest dus kiezen tussen Prof. Westerdijk en Ir. Mussert, en ging dus de daden en werkzaamheden van deze mensen vergelijken. Ir. Mussert die alles deed voor zijn volk en vaderland, dat volgens hem zo krachtig en zo goed was, waarvan hij onder goede leiding zoveel verwachtte, die zijn mooie positie, ondanks vele waarschuwingen in de waagschaal stelde, of Prof. Westerdijk, die ik heb leren kennen als een man-vrouw, zonder enige sociale gevoelens en geen dubbelte overhad, ondanks haar grote salaris, voor een vrachtrijder die zware vrachten binnenbracht. Ik wil over deze vrouw niet verder uitweiden en (...). Geen wonder dat het Nationaal-Socialisme mij trok, dat ik daar een ideaal in zag en mij met hart en ziel gaf aan de taak die Ir. Mussert mij opdroeg."

In 1932 kreeg Van Bilderbeek weer tbc. Mussert steunde haar tijdens haar ziekte, ook op financieel gebied. Een jaar later nam ze de controle op nieuwe leden van de NSB over van Cornelis van Geelkerken, plaatsvervangend leider en algemeen secretaris van de NSB. Daarmee was ze niet alleen de privé-secretaresse van Mussert, maar ook de secretaresse van de NSB. Haar werk bestond in hoofdzaak uit het behandelen van alle in- en uitgaande post van de Leider. Ze hield zijn agenda bij voor het regelen van bezoeken, spreekbeurten en vergaderingen, ze typte zijn artikelen in het weekblad *Volk en Vaderland* en hield zijn archief bij. Tot 1942 bedroeg haar salaris f 150,00 per maand; dat werd vervolgens f 300,00 tot f 350,00 per maand. Tot aan het einde van de oorlog bleef zij

voor hem werkzaam.

Op 28 december 1933 verklaarde de regering-Colijn de NSB verboden voor ambtenaren. Het verbod trof niet alleen sommige NSB-leden, maar ook leider Mussert. Hij aanvaardde zijn ontslag en was vol vertrouwen over de toekomst. Van Bilderbeek bewonderde hem hierdoor nog meer dan tevoren.

Beschermvrouwe

Van Bilderbeek stelde alles in het werk om Mussert van dienst te zijn. Ze sprak hem aan als Leider, ze bewonderde zijn werkkraft en was vol vertrouwen dat hij de juiste koers zou varen. Samen met haar innige vriendin Rie Mussert-Witlam, Musserts echtgenote, stelden de vrouwen alles in het werk om hem te beschermen tegen wat dan ook. Al eerder had Rie de hulp van Christina ingeroepen, namelijk toen Mussert een administrateur had aangesteld die er al snel met de kas vandoor was gegaan. Rie Mussert had toen met Van Bilderbeek afgesproken dat zij er voortaan voor zou zorgen dat kwalijke sujetten geen toegang meer tot Mussert zouden krijgen. Vanaf deze tijd dateert de dikke vriendschap tussen beide vrouwen. Ze waren verbonden door een gemeenschappelijk levensdoel om te waken over de man die zij elk op een geheel eigen wijze adoreren. Wanneer Mussert op 48-jarige leeftijd een relatie begint met zijn 19-jarige nichtje Marietje Mijnlieff, steunen ze elkaar en accepteren ze zijn relatie. "Hij was van plan om haar te trouwen zodra zijn vrouw dood gaat" zou Van Geelkerken later voor het Tribunaal zeggen. Mussert ging zelfs zover dat hij een aantal vooraanstaande personen in de Beweging polste over de haalbaarheid van een scheiding. Iedereen was geschokt en vond dat hij zichzelf en de NSB onherstelbare schade zou toebrengen. In deze tijd kreeg Van Bilderbeek de opdracht van Mussert om voor Marietje en haar moeder naar een villa in Bussum uit te kijken. De relatie met zijn nichtje zou tot het eind van zijn leven voortduren. Noch Maria Mussert noch Christina van Bilderbeek wilden een openlijk schandaal en hielden hem zijn gehele leven zoveel mogelijk uit de wind.

Toen in september 1944 de geallieerden aan de zuidgrens van Nederland stonden, moesten de documenten in het Hoofdkwartier van de NSB in veiligheid worden gebracht. Een metalen kist met belastende documenten werd in Bussum in de tuin van de Mijnlieffs begraven. Mussert en Van Bilderbeek vertrokken vervolgens naar Almelo om daar hun werkzaamheden voort te zetten. In Twente hoorde Christina dat haar broer Friedrich Wilhelm, penningmeester van de NSB, op 14 december 1944 in Assen overleden was; hij was vermoord door een lijfwacht van Mussert, die gedetacheerd was bij Van Geelkerken. De schutter zou tot deze daad zijn gekomen omdat Friedrich reservebenzine van Mussert achterover

zou hebben gedrukt om te kunnen vluchten. Christina meende dat Van Geelkerken achter de aanslag zat. Drie weken na de begrafenis keerde Van Bilderbeek terug naar het Hoofdkwartier in Utrecht om zoveel mogelijk zaken te vernietigen of in veiligheid te brengen. Het werd steeds duidelijker dat er een eind aan de bezetting en oorlog zou komen.

Internering en berechting

Op 12 mei 1945 werd Van Bilderbeek gevangen genomen en geïnterneerd in het Vrouwenkamp Fort de Bilt. Bijna twee jaar later, op 26 maart 1947, werd ze schuldig verklaard aan landverraad. Haar straf bestond uit vier jaar internering met vooraf trek van de reeds geïnterneerde periode, verlies van al haar burgerrechten voor de periode van tien jaar en verbeurdverklaring van haar liquide middelen ter waarde van f 2900,00 en van haar Duitse effecten ter waarde van f 5000,00. Na haar internering moest ze zich onder toezicht laten stellen van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD).

Bij haar proces werden eerst de getuigen gehoord. Zij hadden geen goed woord voor haar over; alle mannelijke NSB-functionarissen hadden een hekel aan haar, of ze haar nu persoonlijk kenden of niet. Dat heeft zeker te maken met de rol van waakhond die ze had ingenomen als secretaresse van Mussert. Vooral haar 'vrouw zijn' werd steeds aangevallen. Van Geelkerken zegt over haar: "Zij was een domme vrouw, die in het geheel geen verstand had van politiek, zich met hart en ziel gaf voor de beweging, maar beter had gedaan als zij zich aan vrouwelijke bezigheden had gewijd". Huygen, secretaris-generaal van de NSB bracht in zijn getuigenis naar voren: "Ze is mij bekend als secretaresse van den Leider. Ik kan niet zeggen, dat zij op die plaats aanspraak kon maken. Ik vond haar een dom schepsel. (...) Persoonlijk heb ik met haar geen omgang gehad." Rie Mussert werd niet als getuige opgeroepen. Voor Mussert is op dat moment de doodstraf al voltrokken.

Buren die wel gehoord werden, lieten een veel positiever geluid horen dan de NSB-ers: "Ze [= Van Bilderbeek] maakte geen propaganda, ze was geen lastige buur." Wel merkten ze op dat ze haar radio mocht behouden en dat ze er geen weet van hadden of Van Bilderbeek had geprofiteerd van de NSB. In haar verdediging bevestigde Van Bilderbeek dat ze haar radio mocht behouden door haar lidmaatschap maar dat ze verder niet geprofiteerd heeft van de NSB omdat ze niet het type was om ergens van afhankelijk te zijn. Ze verklaarde ook: "Ik ben met hart en nieren Nederlandsche. (...) Ik heb Mussert leren kennen als een man die alles voor Volk en Vaderland over had." Mussert zou goed voor haar geweest zijn, vooral ook als werkgever; zij had hem gekend als man, niet als Leider. Op de vraag waarom zij lid geworden

was van de NSB zegt ze: “Moge ik misschien volstaan door te verwijzen naar mijn korte levensbeschrijving die bij dit dossier is gevoegd.”

Na haar veroordeling, schreef ze vanuit het Sanatorium Lommerrijk in Hilversum op 6 oktober 1947 een weerwoord op haar vonnis aan de Minister van Justitie in Den Haag. Ze meende dat: “de maatregelen niet evenredig zijn aan de ernst der door haar gepleegde feiten (...), dat zij was secretaresse van de persoon Mussert en niet van de NSB. Immers zij was in 1923, na een ernstige ziekte (...) in de omstandigheid gesteld voor haar eigen levensonderhoud te moeten zorgen, via de Kamer van Koophandel als secretaresse bij de toenmalige waterstaatsingenieur gekomen, zodat zij bij het uitbreken van de oorlog in 1940, reeds zeventien jaren bij hem in dienst was. Dat haar activiteit niet gezien moest worden uit een politieke (...), doch zij slechts uit verknochtheid aan haar werkgever, aan wie ze veel te danken had, haar functie als secretaresse bleef uitoefenen.”

Verder benadrukte ze haar persoonlijke gebondenheid aan Mussert. Een gebondenheid die op respect was gebaseerd. Zo bleef Mussert haar gedurende al deze jaren aanspreken als Mejuffrouw van Bilderbeek, terwijl haar NSB-lidmaatschap het meer vertrouwelijke ‘kameraadske’ rechtvaardigde.

Op 2 september 1948 kwam vanwege haar slechte gezondheid het ontslagadvies van het Ministerie van Justitie, met een proeftijd onder toezicht van de STPD tot 12 mei 1950. Ze ging werken als administratieve kracht op een kantoor in Amsterdam, met het doel op termijn weer een pension te beginnen om voor haar ‘pleegvader’ te kunnen zorgen.

Conclusie

Alhoewel Van Bilderbeek geraakt was door de politieke geschriften van Mussert, lijkt ze zeker niet uit politieke overtuiging lid van de NSB te zijn geworden. Zelf betoogde ze in haar verdediging dat ze lid werd van de NVSO en nevenorganisaties uit hoofde van haar functie als secretaresse van de NSB. In de bronnen die ik tot mijn beschikking heb (175 dossiers van NSVO-leden en de jaargangen van het tijdschrift van de NSVO) kan ik geen nationaal-socialistische gedachte harerzijds ontdekken. Zijzelf en haar advocaat wezen in haar verdediging op het feit dat zij vóór de oorlog al zeventien jaar in dienst was bij Mussert. Ook getuigen die tijdens haar proces werden opgeroepen meenden dat zij geen verstand had van politiek. Met deze advocaat denk ik, dat vooral haar trouw aan Mussert als persoon, plus haar sterke drang tot economische zelfstandigheid in combinatie met haar slechte gezondheid de belangrijkste redenen waren waarom zij voor Mussert bleef werken. Voor haarzelf was haar lid-

Tijdens de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1935 richtte de NSB zich speciaal tot de Nederlandse vrouw. Bron: Collectie oorlogsaffiches 1940-1945 van het NIOD.

maatschap niet van belang. Dat neemt niet weg dat ze terecht is gestraft. Zij was geen domme vrouw, en wist goed wat ze deed. Immers, als spil op het Hoofdkwartier moet ze op de hoogte zijn geweest van de wandaden van het nazi-regime, getuige haar briefwisse-

lingen met verontruste NSB-ers.

Hoe zij gereageerd heeft op de doodstraf van Mussert is mij niet bekend. Tien maanden voor haar eigen veroordeling, op 7 mei 1946 werd Mussert door een vuurpeloton om het leven gebracht.

Zonneke Matthée is geassocieerd onderzoeker van het NIOD en werkt aan een publicatie over de NSB-kameraadskes in de Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie (NSVO).

Literatuur

- . CABR-dossier inventarisnummer 55897 van C.W. van Bilderbeek.
- . Lou de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's-Gravenhage 1969-1994.
- . Zonneke Matthée, ‘De kameraadskes. Vrouwen in de Nationaal-Socialistische Vrouwen Organisatie’, in: *Historica* 2003-1, pp. 10-12.

De strijd om te overleven

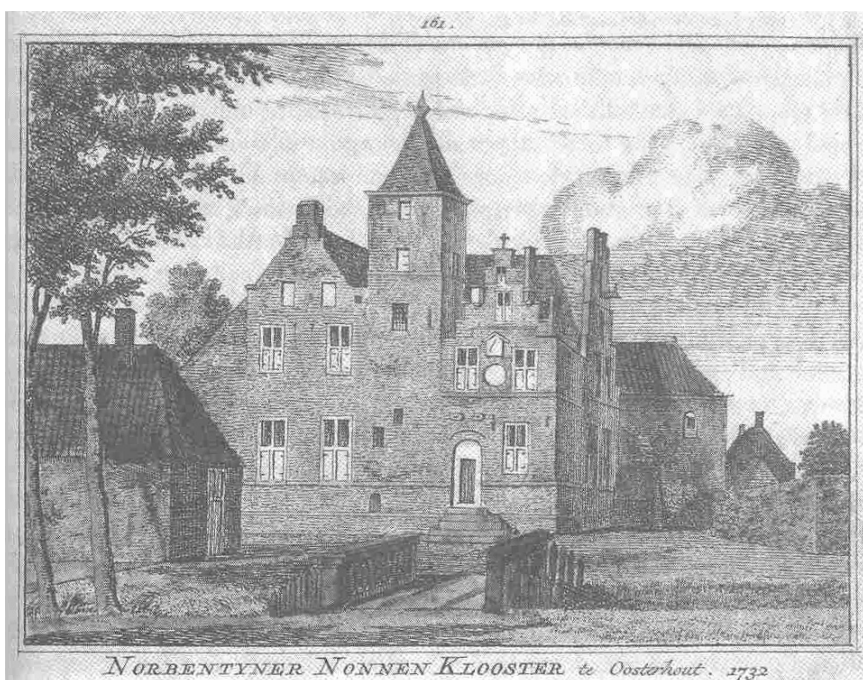
Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal (1625-1795)

Op een van de mooiste plekjes in Oosterhout, in de volksmond aangeduid met de naam 'De Heilige Driehoek', bevindt zich het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal. De geschiedenis van deze contemplatieve gemeenschap begon in 1271 toen Servatius van Breda een aantal vrouwen op zijn landgoed te Vroenhout bij Wouw bijeenbracht om daar een devoot leven te leiden. In dit artikel richt Trees Sponselee-de Meester zich op de geschiedenis van dit klooster in de periode 1625-1795. Toen hing de beslissing van de Staten-Generaal om kloosters wel of niet te laten uitsterven als het zwaard van Damocles boven het hoofd van de nonnen. De religieuzen van het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal, eerst in Breda en later te Oosterhout, beleefden benarde tijden.

Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal sloot zich in de dertiende eeuw aan bij de Orde van Prémontré, genoemd naar de stichtingsplaats in Noord-Frankrijk. Stichter van de orde was ridder Norbert van Gennep van wie de naam norbertijnen en norbertinessen is afgeleid. Vanaf het prille begin werden de religieuze vrouwen van Sint-Catharinadal onder rechtstreeks toezicht gesteld van de generaal-overste van de orde, die optrad als vader-abt van het klooster. Het klooster werd als zelfstandige stichting (*exemptie*) opgenomen in de orde. De norbertinessen vormden een gesloten autonome gemeenschap. Zij genereerden in het algemeen geen inkomsten uit arbeid. Hun beschouwende levenswijze en de orderegels waren hier debet aan. Slechts gedurende de periode dat het klooster te Breda een school en pensioonaat had – in de zestiende en zeventiende eeuw – waren er inkomsten uit arbeid. De norbertinessen haalden hun inkomsten vooral uit de ingebrachte bruidsschatten van intredende nieuwelingen of postulanten en uit de opbrengst van het eigen goederenbezit. De relatie met het Huis van Oranje-Nassau, die als een rode draad door de geschiedenis van het klooster loopt, gaat via de heren van Breda terug tot de stichting van Sint-Catharinadal. In 1271 namen de toenmalige heer van Breda Arnoud van Leuven en zijn vrouw Elisabeth de kloostergoederen onder hun bescherming. Tegelijkertijd deden zij de belofte dat ook in de toekomst de heren van Breda het klooster en de kloostergoederen onder hun hoede zouden nemen. In 1295 vertrokken de religieuzen naar Breda, waar zij

werden samengevoegd met het gasthuis aldaar. In 1308 betrokken de norbertinessen een eigen onderkomen net buiten de stadsmuren gelegen. Sint-Catharinadal kwam na de stadsvernieuwing in de zestiende eeuw binnen de muren van de stad te liggen. De heren van Breda hebben zich op

allerlei manieren bemoeid met het wel en wee van het klooster en zijn bewoners. Niet alleen beschermbrieven of sauegardes werden uitgereikt, inmenging in de gang van zaken binnen de kloostermuren kwam eveneens voor. Zo stuurde graaf Jan IV van Nassau (Jan I van Breda) in 1461 aan op hervormingen binnen de kloostermuren. Hij vond dat de religieuzen niet leefden volgens de orderegels. Door zijn toedoen vaardigde paus Pius II een bul uit, waarin onder andere strenge bepalingen stonden ten aanzien van het onderhouden van de clausure of het slot. Door de strijd tussen de Spaanse en Staatse troepen, eind zestiende eeuw, werd het voortbestaan van Sint-Catharinadal ernstig bedreigd. Onder Staats (protestants) bestuur mochten de religieuzen geen nieuwelingen aannemen, zodat het klooster op deze manier gedoemd was uit te sterven. Dit had tot gevolg dat het convent in 1625 nog slechts één religieuze telde, de bejaarde priorin Johanna van der Stegen. Gelukkig keerde het tij op het juiste moment toen de katholieke Spanjaarden in datzelfde jaar Breda heroverden op de Staatse troepen. Sint-Catharinadal was voorlopig gered van de ondergang, want er mochten nu weer nieuwelingen aangenomen worden.

NORBENTYNER NONNEN KLOOSTER te Oosterhout. 1732

Norbertinessenklooster Sint-Catharinadal, naar een gravure van H. Spilman.
Collectie Sint-Catharinadal, Oosterhout. Fotograaf Kees van Dongen.

Bron: M.T.A.R. Sponselee-de Meester, *Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode 1625-1795*. Hilversum, 2004.

*Odilla van Nassau, eind zeventiende eeuw.
Collectie Sint-Catharinadal, Oosterhout.
Fotograaf Kees van Dongen.*

*Bron: M.T.A.R. Sponselee-de Meester,
Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in
de Staatse periode 1625-1795. Hilversum, 2004.*

*Elisabeth van Breda en van der Leck,
eind zeventiende eeuw.
Collectie Sint-Catharinadal, Oosterhout.
Fotograaf Kees van Dongen. Bron: M.T.A.R.
Sponselee-de Meester, Het norbertinessenklooster
Sint-Catharinadal in de Staatse periode 1625-
1795. Hilversum, 2004.*

*Machtildis van Polanen, eind zeventiende eeuw.
Collectie Sint-Catharinadal, Oosterhout.
Fotograaf Kees van Dongen.
Bron: M.T.A.R. Sponselee-de Meester,
Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal
in de Staatse periode 1625-1795.
Hilversum, 2004.*

Botsende karakters

Dat Sint-Catharinadal in 1625 van een wisse ondergang werd gered, betekende niet dat de problemen voorbij waren. Na jaren van afwezigheid kreeg het klooster in 1625 een nieuwe proost aangewezen: Petrus van Dun afkomstig uit de abdij van Tongerlo. Volgens de stichtingsakte was de proost verantwoordelijk voor het geestelijk welzijn van de religieuzen en het beheer van het goederenbezit van het klooster. In samenwerking met de priorin diende hij zorg te dragen voor de leiding en zielzorg in het klooster. Hoewel priorin Van der Stegen proost Van Dun helemaal zag zitten, werd hij al snel te licht bevonden door zijn oversten en vervangen door Leonard Lemmens uit de abdij van 't Park. Proost Lemmens overleed echter al na een maand. Weer werd gezocht naar een goede opvolger. Johanna van der Stegen wilde Petrus van Dun terug, maar zij kreeg haar zin niet. Het werd Dionysius Mutsaerts uit de abdij van Tongerlo. Was de samenwerking tussen proost en priorin bij aanvang nog goed te noemen, al snel kon Johanna zich niet meer vinden in de beslissingen van proost Mutsaerts, die gesteund werd door zijn oversten. Priorin Van der Stegen wilde haar onafhankelijke manier van leven niet opgeven. Het aanscherpen van de orderegels, zoals het stipt onderhouden van het slot viel haar zwaar. De onverenigbaarheid van karakters leidde er uiteindelijk toe dat Johanna van der Stegen in 1627 'vrijwillig' ontslag nam als priorin van Sint-Catharinadal. Zij werd opgevolgd door Barbara Ortinx, afkomstig uit het norbertinessenklooster Besloten Hof te Herentals. Barbara was samen met twee medezusters in 1626 vanuit Herentals overgekomen

naar Sint-Catharinadal om de stichting nieuw leven in te blazen.

Opnieuw bedreigd

Met de inname van Breda in 1637 door prins Frederik Hendrik, dienaar van de Staten-Generaal, kwam de stad wederom onder Staats bestuur te staan. Het voortbestaan van Sint-Catharinadal werd hierdoor opnieuw bedreigd, aangezien zij geen nieuwelingen mochten aannemen. De toenmalige priorin Barbara Ortinx werkte tot eind 1635 samen met proost Mutsaerts. Na zijn overlijden kwam Balthasar Cruyt als proost naar Sint-Catharinadal. Gedurende haar regeerperiode had priorin Ortinx haar oversten meermalen verzocht om haar uit haar ambt te ontheffen. Zij voelde zich tekort schieten in haar taken. Hoe zij ook probeerde het godvruchtig leven binnen de gemeenschap gestalte te geven, de orde en tucht waren ver te zoeken. Het verblijf van de adellijke religieuze Margaretha de Licques in het klooster gedurende de periode 1636-1656 zorgde tegelijkertijd voor de nodige conflicten onderling. Proost Josephus van der Malen, tevens kroniekschrijver van Sint-Catharinadal, beschreef in zijn *Historica* deze periode uitvoerig. Naar zijn oordeel had Margaretha, afkomstig uit het augustinessenklooster te Deinze bij Gent, met haar "humeuren" het klooster twintig jaar lang in rep en roer gebracht.

In 1647 kon de toenmalige heer van Breda, prins Frederik Hendrik, de veiligheid van de norbertinessen in de stad niet langer garanderen. Op zijn dringend advies vertrok het convent naar Oosterhout, waar de religieuzen het kasteeltje de Blauwe Camer betrokken. Hier mocht het convent op voorspraak

van Frederik Hendrik wel nieuwelingen aannemen, totdat de norbertinessen weer voldoende middelen hadden om zichzelf te onderhouden. De verhuizing naar Oosterhout gebeurde onder leiding van priorin Catharina Sniijders. Zij volgde Barbara Ortinx op, die in 1643 uit haar ambt werd ontheven of liever gezegd bevrijd. Het verblijf in Oosterhout viel niet bij alle religieuzen in goede aarde. Velen verlangden terug naar Breda. Door de invallen van de Franse troepen op het platteland, in 1672, vertrok het convent uit veiligheidsoverwegingen naar Breda. Proost, priorin en overige religieuzen hoopten definitief in hun oude klooster te kunnen blijven. Zij namen alles mee uit de Blauwe Camer wat maar uitgekomen kon worden. Het convent kreeg echter geen toestemming in Breda te blijven, dit tot groot verdriet van de norbertinessen. Petronella van den Kieboom, priorin sinds 1675, verzette zich hevig tegen deze beslissing. Zij wilde niet terug naar deze "moordkuil" op de hei. Haar protest hielp niet: in 1679 keerde het convent terug naar Oosterhout, ditmaal voorgoed. Gedurende de afwezigheid van de religieuzen had het kasteeltje leeg en onbeheerd gestaan met als gevolg dat het gebouw was geplunderd en vernield. De norbertinessen moesten de handen flink uit de mouwen steken om de Blauwe Camer weer bewoonbaar te maken.

Plakkatentijd

In de periode 1625-1647 was de relatie tussen Sint-Catharinadal en de Bredase overheid verre van goed te noemen. Het feit dat het klooster persoonlijke bescherming genoot van prins Frederik Hendrik weerhield de magistraat van

Breda er niet van de religieuze lastig te vallen. Na de Vrede van Munster in 1648 werd de protestantse religie door de Staten-Generaal naar voren geschoven als de belangrijkste religie. De katholieken werden slecht gedoogd. Er was wel godsdienstvrijheid, maar vrijheid van godsdienstuitoefening was aan strenge regels gebonden. Deze situatie bleef ook voortbestaan toen het klooster naar Oosterhout verhuisde. De norbertinessen mochten geen eigen kerkje bouwen en waren daarom aangewezen op een gedeelte van de pand om de mis te vieren. Tevens werd het klooster in 'deliberatie' gehouden door de Staten-Generaal over hun verdere toekomst: wel of niet moeten uitsterven. Naar aanleiding van het plakkaat van 19 juli 1730, uitgevaardigd door de Staten-Generaal, moesten de proost en zijn vicarius vanaf die tijd hun aanstellingsbrief persoonlijk gaan ophalen in 's-Gravenhage. Op 12 maart 1731 werd een plakkaat uitgevaardigd waarin onder andere werd bepaald dat een aantal nog voortlevende kloosters moest uitsterven. Het begijnhof in Breda viel ook onder deze bepaling. Sint-Catharinadal werd echter niet genoemd. Deze onzekere situatie was niet bevorderlijk voor de gemoedsrust van de religieuzen. Sint-Catharinadal, een paaps bolwerk in protestants gebied, had baat bij een goede verstandhouding met de lokale overheid in Oosterhout gezien de status waarin het klooster verkeerde. Bij feestelijke gebeurtenissen in het klooster werden regelmatig uitnodigingen verstuurd naar de pastoor en zijn kapelaans en de schout met zijn familie.

Huis van Oranje-Nassau

Zoals bovenstaand is vermeld, was er een goede relatie tussen Sint-Catharinadal en het Huis van Oranje-Nassau. Na de dood van Frederik Hendrik hebben ook zijn opvolgers de relatie met Sint-Catharinadal in takt gehouden. Opeenvolgende prinses hebben alleen of met hun gevolg een aantal keren het klooster bezocht, waarbij wederzijds geschenken werden uitgewisseld. Amalia van Solms, weduwe van Frederik Hendrik, toonde in 1651 haar grote genegenheid voor de "witte nonnenkens" door het schenken van een gouden borstkruis versierd met zwart email en bezet met diamanten. Omgekeerd liet de gemeenschap geen gelegenheid onbenut om de banden tussen het Huis van Oranje-Nassau en Sint-Catharinadal aan te halen. Het klooster hield vast aan de door de religieuzen gecultiveerde Oranjemythe. Deze mythe kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking tijdens het proostschap van Josephus van der Malen. Hij liet in 1681 bij meester Sommeren in Antwerpen onder andere drie schilderijen maken: van Odilia van Nassau, Machteld van Polanen en Elisabeth van der Leck. Bezoekers van het klooster konden nu met eigen ogen aanschou-

wen hoe belangrijk en voornamelijk de band was met de families van Polanen en (Oranje)Nassau.

Hakken in het zand

De gemeenschap van Sint-Catharinadal heeft altijd gestreden voor behoud van zelfstandigheid of exemptie. De norbertinessen wilden onafhankelijk blijven binnen de orde en niet onder het gezag staan van een andere norbertijnenabdij. Aan deze status is in de zeventiende en achttiende eeuw meermalen getornd. Niet alleen door abten van norbertijnenabdiën, ook binnen het convent liepen de spanningen soms hoog op tussen de proost en de overige religieuzen. Het duidelijkst kwam deze strijd naar voren tijdens de regeerperiode van Joannes Baptista Van Simphoven. Kort na zijn installatie als proost van Sint-Catharinadal in 1770, probeerde Van Simphoven de religieuzen ervan te overtuigen dat inlijving van het klooster bij de abdij van 't Park te Leuven – waaruit hij zelf afkomstig was – de enige manier was om te overleven. Volgens hem was de politieke en godsdienstige situatie in de Generaliteitsgebieden ongunstig voor een bestendig voortbestaan van het klooster. Hij zag de toekomst somber in, niet alleen vanwege de protestanten die regelmatig probeerden in het klooster te komen, maar ook op financieel gebied was de situatie van het klooster niet rooskleurig. Van Simphoven stelde dat incorporatie de enige manier was om te overleven. Voor de religieuzen was het duidelijk dat zij in dit geval de zeggenschap over hun eigen klooster kwijt waren.

Dat de religieuzen zich met de hakken in het zand verzetten tegen de plannen van proost Van Simphoven, bleek achteraf hun redding te zijn.

De radicale hervorming van de samenleving die keizer Jozef II van Oostenrijk eind achttiende eeuw voor

ogen stond, had grote gevolgen voor de abdiën en priorijen in de Oostenrijkse Nederlanden. Vanaf 1783 moesten alle contemplatieve – en in zijn ogen nutteloze – kloosters verdwijnen. De meer gematigde aanpak van zijn broer en opvolger keizer Leopold II was maar een kort leven beschoren. De Zuidelijke Nederlanden kwamen in juni 1794 na de definitieve nederlaag van de keizerlijke legers in handen van de Franse troepen. Als gevolg hiervan werden de kloosterlingen uit Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden verjaagd. Ook de abdij van 't Park werd niet gespaard.

Door uiteenlopende factoren heeft het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal gedurende de Staatse periode kunnen overleven. Allereerst door de loop van de geschiedenis zelf. Het klooster was waarschijnlijk alsnog uitgestorven als het politieke tij niet op het juiste moment was gekeerd, zoals in 1625. Daarnaast had de relatie tussen Sint-Catharinadal en het Huis van Oranje-Nassau onder andere tot gevolg dat het convent in 1647 op verzoek van Frederik Hendrik vertrok uit Breda om in Oosterhout het kloosterleven voort te zetten. Als compensatie voor hun vertrek uit de stad, waar de norbertinessen al hun bezittingen moesten achterlaten, gaf Frederik Hendrik het klooster toestemming opnieuw postulanten aan te nemen. Op deze manier kon het convent weer voorzichtig groeien in afwachting van de uiteindelijke beslissing van de Staten-Generaal. Ook de halsstarrige weigering van de norbertinessen zich te incorporeren, bleek achteraf een gouden keuze te zijn geweest. In 1796 kwam er een eind aan de angst en onzekerheid over het wel of niet voortbestaan van het klooster. Toen kondigde de Nationale Vergadering, die in de plaats trad van de oude Staten-Generaal, vrijheid van godsdienst af en gelijkstelling van alle kerkgenootschappen.

Kerkhistorica Trees Sponselee-de Meester (1954) promoveerde op 20 februari 2004 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Onderwerp van haar proefschrift is het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode 1625-1795. Zij is werkzaam als correspondent van dagblad BN/De Stem. Adres: Patrijsstraat 23, 4921 VX Made. E-mail: fam.sponselee@wanadoo.nl.

Literatuur

- . V.A.M. Beermann en J.L.M. de Lepper, 'De lotgevallen van de stad', in: V.A.M. Beermann, e.a., *Geschiedenis van Breda II. Aspecten van de stedelijke historie 1568-1795*. Schiedam, 1977, pp. 1-86.
- . A. Erens, *Oorkonden St. Catharinadal*. Tongerlo, 1928-1929.
- . A. Hallema, 'De Oranjevorsten en het voormalige Norbertinessenklooster St. Catharinadal te Breda in de 17de en 18de eeuw (1646-1740)', in: *Jaarboek de Oranjeboom* 14 (1961), pp. 115-148.
- . M.T.A.R. Sponselee-de Meester, 'Geschiedenis van het klooster Sint-Catharinadal', in: *De Heilige Driehoek. Kloosterenclave te Oosterhout*. Oosterhout, 2002, pp. 61-76.
- . M.T.A.R. Sponselee-de Meester, 'Margaretha Carolien Alexandrina de Licques. Een tegendraadse adellijke religieuze', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 19 (2002), pp. 90-116.
- . M.T.A.R. Sponselee-de Meester, *Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode 1625-1795*. Hilversum, 2004.

Vredesvrouwen en feminisme: een onmogelijke combinatie?

De Nederlandse vrouwenvredesbeweging tijdens het antikruisrakettenprotest

Tussen 1979 en 1985 was Nederland in de ban van de kruisraketten. Een protestbeweging van ongekeerde omvang bracht honderduizenden mensen in het geweer tegen de plaatsing van kruisraketten in West-Europa en in het bijzonder in Nederland, waartoe met het NAVO-dubbelbesluit van 1979 besloten was. Een belangrijk onderdeel van deze protestbeweging was de vrouwenvredesbeweging. In een tijd waarin vrouwen elders in de samenleving hun gelijkheid opeisten, stredden deze vrouwen als gelijken voor vrede en werden daarmee een belangrijke stuwende kracht achter de protesten.

De Nederlandse vredesbeweging kende in deze periode vier stromingen: een christelijke, een socialistische, een anti-militaristische/anarchistische stroming en de vrouwenvredesbeweging. Hoewel de vrouwenvredesbeweging in eerste instantie een vredesbeweging was, werpt het feit dat het een beweging van en voor uitsluitend vrouwen was in de tijd van de tweede feministische golf de vraag op hoe de vrouwenvredesbeweging zich ten tijde van het antikruisrakettenprotest (1979-1985) verhield tot het feminisme. In dit artikel wordt op deze vraag een antwoord gezocht. In hoeverre waren de vredesvrouwen feministisch en in welke mate zagen feministen de vredesvrouwen als bondgenoten in hun strijd? Daarbij wordt een brede definitie van feminisme gehanteerd, namelijk een sociaal-politieke beweging die strijdt tegen de sekschiërarchie en de beperkingen die maatschappelijke rolpatronen aan vrouwen opleggen.

Vrouwen strijden voor vrede

De wortels van de vrouwenvredesbeweging liggen in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten in de negentiende eeuw. In Nederland kreeg de beweging pas echt vorm aan het begin van de twintigste eeuw. De eerste actieve periode van de vredesvrouwen, hier de vroege vrouwenvredesbeweging genoemd, eindigde in de jaren dertig, toen ook de rest van de vredesbeweging ten gevolge van de toegenomen internationale spanningen aan populariteit en activiteit inbond. De vroege vrouwenvredesbeweging was sterk verbonden met het streven naar de politieke ontvoogding van vrouwen, en dan

met name de strijd voor vrouwenkiesrecht. Het idee dat daaraan ten grondslag lag was dat vrouwen middels hun vreedzame aard en maatschappelijke rol als moeders een rol konden spelen in het voorkomen van oorlogen. We zullen deze opvatting bij de vrouwenvredesbeweging in de jaren zeventig en tachtig terugzien. Toch is er in Nederland een scherpe discontinuïteit tussen het bestaan van deze vroege beweging en het opleven van de vrouwenvredesbeweging aan het eind van de jaren zeventig. Er was in de jaren zeventig sprake van andere organisaties en de band met het feminisme was minder hecht.

De aanleiding voor de opleving aan het eind van de jaren zeventig was tweeledig. De meest directe aanleiding was de herleving van de hele vredesbeweging als gevolg van ontwikkelingen in de Koude Oorlog. Na een periode van *détente*, waarin de verhoudingen tussen Oost en West wat rustiger waren en onderhandeld werd over ontwapening, nam aan het einde van de jaren zeventig de spanning tussen de twee machtsblokken weer toe. Daarmee begon een hernieuwde wapenwedloop, die de NAVO in 1979 het zogenaamde 'dubbelbesluit' deed nemen. Het besluit hield een modernisering in van de bondgenootschappelijke kernwapens voor de middellange afstand. Vanaf 1983 zouden 572 kruisvluchtwapens, beter bekend als kruisraketten, in vijf West-Europese landen geplaatst worden. Die landen waren de BRD, Italië, België, Groot-Brittannië en Nederland. Dit besluit vormde het startsein voor grootschalige protesten van de vredesbeweging tegen de plaatsing van de kruisraketten.

De tweede oorzaak voor de opleving van de vrouwenvredesbeweging was minder direct maar daarom niet minder belangrijk: de tweede feministische golf die vanaf het einde van de jaren zestig op gang kwam. In 1968 werd de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij opgericht en eind 1969 volgde Dolle Mina. Het waren vooral jonge, hoogopgeleide vrouwen die zich in deze organisaties gingen inzetten voor het doorbreken van de maatschappelijke rolpatronen die de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in stand hielden. De radicaleren onder deze feministen achtten het noodzakelijk zich niet alleen op die rolpatronen te richten, maar op de systemen die ze middels een tweedeling tussen machthebbers en machtelozen in stand hielden, het patriërchaat en het kapitalisme. Onderdeel van patriërchaat en kapitalisme waren volgens hen geweldsdenken en superioriteitsstreven. Het militaire apparaat en de wapenwedloop waren daar de exponenten van, uitgebreid naar het terrein van de staat. Echte vrede kon dus volgens hen alleen bereikt worden door een vervanging te vinden voor de patriërchale, kapitalistische samenleving. Dit standpunt opende de deur naar de vrouwenvredesbeweging. Op het directe verband tussen de tweede feministische golf en de opleving van de vrouwenvredesbeweging zal hieronder teruggekomen worden.

In Nederland ontstond de eerste vrouwenvredesorganisatie van de tweede golf in 1979. Vrouwen voor Vrede (VJV) was de Nederlandse tak van het in 1976 in Zwitserland opgerichte Women for Peace. In hetzelfde jaar werd Vrouwen tegen Kernwapens (VTK) opgericht. De doelstellingen van deze twee organisaties waren ongeveer hetzelfde. Men wilde zich op eigen wijze inzetten voor het dichterbij brengen van rechtvaardiger verhoudingen in de wereld, met vrede als resultaat. De vrouwen zagen het als hun taak anderen (andere vrouwen) bewust te maken van de ongelijkheid in de samenleving en de dreiging van kernwapens. Tevens wilden zij vrouwen helpen verantwoordelijkheid te nemen voor vredesinitiatieven. De activiteiten van de twee organisaties overlaptten elkaar, maar VTK profileerde zich wat meer als politieke pressiegroep met informatievoorziening als primaire taak, waar VJV zich voornamelijk richtte op daadwerkelijke acties, veelal op lokaal niveau. Het feit dat VJV ontstond vlak na de tweede feministische golf, en feministen en vredesvrouwen deels dezelfde opvattingen deelden, maakt een verband tussen de

Manifestatie Vrouwen voor Vrede, 1985. Foto Mieke Schlaman. Bron: IIAV, foto 7348

tweede feministische golf en het ontstaan van VVV aannemelijk. Een duidelijker verband is echter waar te nemen in het geval van VTK: deze organisatie was opgericht door vrouwen die reeds in andere sociale en politieke vrouwenorganisaties actief waren.

Naast deze twee organisaties werd binnen de vrouwenvredesbeweging een belangrijke plaats ingenomen door het vrouwenvredeskamp dat op 24 mei 1982 (eerste internationale vrouwen dag voor ontwapening) bij vliegbasis Soesterberg werd opgezet door vrouwen uit de vrouwenbeweging en de (vrouwen)vredesbeweging. Doel van het kamp was een fysiek protest tegen oorlogsgeweld en kernbewapening te vormen en kwesties van oorlog en vrede te analyseren met behulp van door het feminisme verworven inzichten. Het kamp bleef vier en een halve maand staan. Discussies over de relatie tussen de vrouwenvredesbeweging en het feminisme leidden tot een toenadering tussen feministen en vredesvrouwen, uiteengezet in het boekje *Ontmantel de basis*. Waar vredesvrouwen hun verzet uitbreidden van (kern)bewapening naar maatschappelijke geweldsstructuren, verbreedden feministen hun maatschappijkritiek onder dreiging van een kernoorlog naar de oorlogsproblematiek.

De vrouwenvredesbeweging onderscheidde zich van de rest van de vredesbeweging onder andere door haar doelstelling. De vredesvrouwen benaderden het vredesvraagstuk op een eigen manier. Men vatte het begrip vrede veel breder op, namelijk als een

einde aan onrechtvaardigheid. De benadering was bovendien vaak emotioneel. De nadruk lag op de angst voor en de gevolgen van een kernoorlog. Daardoor verschilde ook de manier van actievoeren. Die was bij de vrouwenvredesbeweging vaak symbolisch van aard. Wat betreft ideologie onderscheidde men zich eveneens: de vrouwenvredesbeweging was minder eenduidig links. De voornaamste oorzaak daarvan was de doelstelling zoveel mogelijk vrouwen aan te spreken. Dat strookte niet met het uitspreken van een duidelijke politieke voorkeur. Ondanks deze verschillen werkte de vrouwenvredesbeweging nauw samen met andere vredesorganisaties en nam zij een belangrijke plaats in binnen de coalities die gevormd werden voor de grote vredesacties.

Feminisme: een brug te ver?

De plaatsbepaling ten opzichte van het feminisme was bij de oprichting noch voor VVV, noch voor VTK erg belangrijk. Toch waren er wel degelijk elementen aanwezig die toenadering tot het feminisme mogelijk maakten. In de eerste plaats hadden de vredesvrouwen gekozen voor een organisatie exclusief voor vrouwen omdat zij zich in andere organisaties vaak geïntimideerd voelden door mannen en enkel ondersteunende taken toebedeeld kregen. Met deze plaats op de achtergrond namen de vrouwen geen genoegen meer. Nu konden zij hun eigen verantwoordelijkheid nemen in vredeswerk en vaardigheden leren die het hen mogelijk zouden maken in een gemengde organisatie te functioneren. Daarnaast leefde

het besef dat vrouwen te lang uitgesloten waren geweest van machtsposities. Mannen hadden er een potje van gemaakt, en het werd tijd dat vrouwen zich in gingen zetten voor vreedzamer internationale verhoudingen. Om met Sinie Strikwerda van VVV te spreken: "Steeds duidelijker wordt, dat de wapenwedloop berust op ongecontroleerde, op hol geslagen macht van mannen." De vrouwenvredesbeweging en het feminisme waren daarnaast met elkaar verbonden doordat vrouwen uit de vrouwenbeweging en uit politieke partijen die vanuit een feministisch standpunt zochten naar een samenhangende analyse van het militarisme, zich aansloten bij de vrouwenvredesbeweging omdat zij het militarisme zagen als exponent van het patriërchaat waar tegen zij stredden.

Uit de aspecten van de vrouwenvredesbeweging die raakten aan het feminisme en de uitkomst van de discussies in het vrouwenvredeskamp bij Soesterberg kan geconcludeerd worden dat begin jaren tachtig de kiem tot toenadering tussen beide bewegingen aanwezig was. Deze toenadering verliep echter niet zonder slag of stoot. Feministen vonden dat de vrouwenvredesbeweging zich met het idee dat vrouwen een biologische voorbeschikking voor vredeswerk hadden, wat op een grote aanhang onder de vredesvrouwen kon rekenen, conformeerde aan de traditionele rolverdeling. Dit idee was gangbaar geweest binnen het feminisme van de eerste golf, maar diende toen als basis voor het opeisen van gelijke burgerrechten voor vrouwen. Het relationele feminisme zag

begin twintigste eeuw het man-vrouw-koppel als basiseenheid van de maatschappij. De rechten van vrouwen werden daarin weliswaar gedefinieerd in relatie tot mannen, maar gelijkheid was wel het uitgangspunt. Dit relationele feminisme raakte in onbruik doordat het idee van een 'maatschappelijk moederschap' dat hieruit voortkwam in de jaren vijftig en zestig was verworpen tot een moederschapscultus die vrouwen in huis opsloot en afhankelijk maakte van mannen. Feministen van de tweede golf gingen het (traditionele) moederschap daarom beschouwen als voornaamste obstakel voor daadwerkelijke maatschappelijke gelijkheid van de vrouw. De sekseongelijkheid in de maatschappij vormde volgens hen de oorzaak van het militarisme. Zij vervingen het relationele feminisme door een individualistisch feminisme, dat het individu als basiseenheid nam en dat persoonlijke onafhankelijkheid en zelfontplooiing benadrukte.

Een voorbeeld van een onderdeel van de vrouwenvredesbeweging waar feministen zich in deze context mateloos aan ergerden is de Goddess Movement. Deze stroming binnen de vrouwenvredesbeweging, die ook in Nederland veel aanhang had, zag de patriarchale cultuur als oorzaak van het militarisme. Tot zover zaten feministen op dezelfde lijn. De Goddess Movement zocht de oplossing voor het militarisme echter in de vreedzame oerkracht van vrouwen. In een zeer biologische betekenis kregen vrouwen de opdracht door middel van hun vrouwelijkheid vrede te stichten. Dit was tegengesteld aan de seksegelijkheid die binnen het feminisme gepropageerd werd.

De vredesvrouwen stonden evenmin onverdeeld positief tegenover het feminisme. Zo vond VVV feminisme niet noodzakelijk om het gestelde doel te bereiken. Integendeel, om zoveel mogelijk vrouwen te bereiken was het noodzakelijk een brede en laagdrempelige beweging te zijn. Feminisme schrok veel vrouwen die tot de doelgroep behoorden, afkomstig waren uit een traditionele gezinssituatie en zich enkel in wilden zetten voor vrede, af. Ook meenden de vredesvrouwen dat in het licht van een dreigende algehele vernietiging al het andere dan vrede zinloos was om voor te strijden.

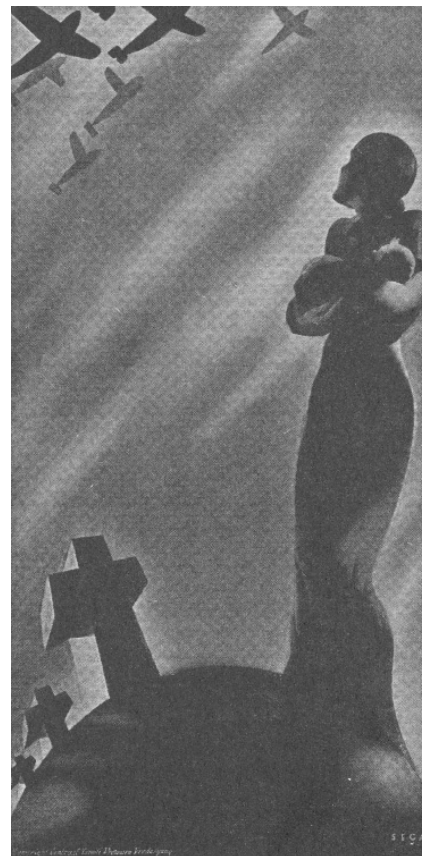
Het feit dat de vrouwenvredesbeweging onderdrukking als belemmering voor vrede zag vormde echter een opening naar het feminisme. Bovendien leek voor zowel VVV als VTK een feministische analyse noodzakelijk voor het verwerven van een eigen, volwaardige plaats in de vredesbeweging, als vrouwen. De vrouwenvredesbeweging groeide zo toch langzaam naar het feminisme toe. Het vrouwenvredeskamp bij Soesterberg is daar een voorbeeld van. VTK betrof, anders dan VVV, een los verband van vaak maatschappelijk en/of politiek actieve vrouwen die deels in een andere context al in aanraking gekomen waren met femi-

nistische ideeën, en deze nu aan de vredesstrijd gingen verbinden. Ook binnen VVV raakten theorieën over het patriarchaat steviger verankerd. Sommige vrouwen meenden dat kritiek op het militarisme vanzelf zou leiden tot kritiek op het patriarchaat. Als organisatie bleef VVV evenwel behoedzaam met betrekking tot het feminisme. In 1983 schreef ze in haar nieuwsbrief dat de vrouwenvredesbeweging een brug kon vormen tussen traditionele vrouwengroepen en het feminisme, omdat ze voor velen de eerste stap was in het breken met tradities. Vrouwen werden zo op de weg naar vrouwenbevrijding gezet, en konden die dan via het feminisme vervolgen als ze dat wilden. Een feministische vrouwenvredesbeweging was, in ieder geval voor VVV, blijkbaar nog een brug te ver.

Tot slot

Echt feministisch is de vrouwenvredesbeweging nooit geworden. Maar uit het bovenstaande blijkt wel dat het feminisme en de vrouwenvredesbeweging aan elkaar raakten en tot op zekere hoogte ook met elkaar vervlochten waren. De betekenis van de vrouwenvredesbeweging als vrouwenbeweging moet niet zozeer gezocht worden in het feministische gehalte van de beweging, maar in het feit dat ze de vredesstrijd heeft uitgebreid naar het terrein van het feminisme. Door organisaties als VVV en VTK werden vrouwen bij vredeswerk betrokken die zich in de gemengde vredesbeweging niet thuis hadden gevoeld. Zij zorgden daarmee voor een verdieping van kennis en inzicht op allerlei terreinen, ook met betrekking tot feminisme, bij vrouwen die zich nooit eerder met deze problematiek hadden beziggehouden, en tevens voor emancipatie van vrouwen in vredeswerk. Het effect daarvan was het ontstaan van een eigen, volledig gelijkwaardige plaats voor vrouwen in de vredesbeweging. Van daaruit konden zij, al dan niet met behulp van het feminisme, ijveren voor een betere wereld.

Maar de vrouwenvredesbeweging had niet alleen een verdiepend effect op

Afbeelding die vanaf 1937 veelvuldig gebruikt werd voor de Vrouwen Vredesgang.

Bron: M. Mossink, *De levenbrengsters*. Amsterdam, 1995

haar eigen achterban. Ondanks de meningsverschillen bevorderde het werk van de vrouwenvredesbeweging bij feministen het bewustzijn dat het geweldsprobleem zich uitstrekte buiten de muren van de echtelijke woning en buiten de grenzen van de staat. De brugfunctie die inherent was aan VTK, omdat daar vrouwen bij betrokken waren die ook bij andere (vrouwen)organisaties actief waren, en beoogd werd door VVV in haar nieuwsbrief van 1983, heeft de vrouwenvredesbeweging daarmee inderdaad vervuld.

Katrien de Vaan (1979) is in mei 2003 afgestudeerd aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Dit artikel is gebaseerd op haar afstudeerscriptie. Momenteel werkt ze aan de VU in het kader van een doorstartsubsidie aan haar promotievoorstel.

Literatuur

- Marijke Mossink, *De levenbrengsters. Over vrouwen, vrede, feminisme en politiek in Nederland 1914-1940*. Amsterdam, 1995.
- M. Schwegman en J. Withuis, 'Moederschap: van springplank tot obstakel. Vrouwen, natie en burgerschap in twintigste-eeuws Nederland' in: G. Duby en M. Perrot (red.), *Geschiedenis van de vrouw*. Deel 5. De twintigste eeuw. Amsterdam, 1993, pp. 557-584.
- K. Offen, 'Defining feminism. A comparative historical approach' in: *Sigs. Journal of women in culture and society* 14-1 (1988), pp. 119-157.
- K.B.M. de Vaan, *Vrede als vrouwenzaak. De vrouwenvredesbeweging in Nederland en Groot-Brittannië ten tijde van het antikruisrakettenprotest, 1979-1986*. Doctoraalscriptie Vrije Universiteit Amsterdam, 2003.

Magie, macht en castratie

De verbeelding van heksen in de vroege 16^e eeuw

Heksen spreken al eeuwen sterk tot de Westerse verbeelding. Vandaag de dag verschijnen zij doorgaans op het televisiescherm als sympathieke of heldhaftige personages (de drie al te menselijke zusjes uit de populaire serie Charmed, Sabrina the Teenage Witch, of, in wat gewijzigde vorm, Buffy the Vampire Slayer). Maar ook meer traditionele verbeeldingen van angst-aanjagende, kwaadaardige heksen zijn talrijk (de toverkol uit Sneeuwwitje, de monsterlijke heksen uit horrorfilms als Inferno en Suspiria, of de ontspoorde Nancy uit de tienerfilm The Craft). Niettemin hebben al deze heksen – of zij nu goed zijn of kwaad – tenminste twee dingen gemeen: ze beschikken over een bovennatuurlijke, magische macht, en ze zijn vrouwen. De traditionele verbinding tussen de heks en de vrouw is echter niet van alle tijden: het is een historische en ideologische constructie die duidelijk te dateren is in de late 15e en vroege 16e eeuw, toen voor het eerst hekserij en vrouwen specifiek op elkaar werden betrokken. In dit artikel zal ik stilstaan bij een aantal invloedrijke representaties die de verbeelding van hekserij in deze periode hebben bepaald. Ik zal speciaal ingaan op de vraag wat deze beelden ons kunnen vertellen over de dominante opvattingen van de vrouwelijke seksualiteit.

Een chiaroscuro houtsnede van Hans Baldung Grien (1510)

mannen: priesters, moralisten en het stadsbestuur. Het ontstaan van de stereotype van de vrouw-als-heks in deze periode moet men dan ook zien in het licht van de religieuze en juridische vertogen over de seksualiteit. Dit specifieke vrouwbeeld komt duidelijk tot uitdrukking in de visuele representaties van hekserij, voortaan geconcentreerd op het vrouwelijk lichaam. Dit zijn grotendeels houtsneden die theologische of juridische teksten begeleidden, maar tevens voor een groter (ongeleterd) publiek toegankelijk waren. De kunstenaars namen bij het vervaardigen van hun beeltenissen zowel theologische axioma's als populaire overtuigingen in aanmerking. Daarom bevinden deze verbeeldingen van heksen zich op een interessant snijpunt van verschillende perspectieven op de vrouwelijke seksualiteit. Deze zijn echter allemaal gegrond in een patriarchale ideologie, die de socioseksuele organisatie van de maatschappij diepgaand bepaalde.

Vrouwen en demonen

De beeldtaal die (minstens) tot in de 17e eeuw hekserij weergaf als een monsterlijke manifestatie van de vrouwelijke seksualiteit, is hogelijk bepaald door één specifiek beeld: een chiaroscuro houtsnede van Hans Baldung Grien uit 1510. Deze toont een groep van drie naakte vrouwen rondom een pot of ketel, symbolisch met elkaar verbonden door gevorkte stokken die gebruikt werden om mee te koken. Zij zijn bezig met een magisch ritueel, zoals blijkt uit hun gebaren, het wapperende haar (een teken van pervers seksueel gedrag), de

In 1487 verschijnt in opdracht van de katholieke kerk een demonologisch handboek voor heksenjagers, de Malleus Maleficarum ('de hamer der heksen'). Dit invloedrijke werk, dat ongeveer driehonderd jaar in gebruik zou blijven, beschrijft niet alleen de uiterlijke kenmerken waaraan men heksen kan herkennen (zoals de aanwezigheid van een derde tepel), maar legt tevens uit waarom hekserij vooral voorkomt bij vrouwen. Vrouwen zijn gevaarlijk, aldus de auteurs, omdat zij radicaal verschillen van de man: de vrouw/heks staat dicht bij de natuur, de vruchtbaarheid en de voortplanting. De griezeligheid hiervan blijkt uit haar ontembare en monsterlijke seksualiteit, die zij botviert door bijvoorbeeld met de duivel te copuleren. Veel gewag wordt bovendien gemaakt van haar vermogen de mannelijke geslachtsorganen te 'stelen' om ze in een vogelnest of een doosje te bewaren.

De verbinding van vrouwelijkheid en hekserij bleek zeer effectief: aan het einde van de 16e eeuw was 80 tot 95 procent van de beschuldigingen van hekserij gericht tegen vrouwen, wat

daarvóór geenszins het geval was. In de 15e eeuw werden magie en hekserij niet specifiek met vrouwen geassocieerd. Ook afbeeldingen van magische activiteiten uit die tijd zijn meestal niet gender-bepaald. Zo zien we zowel mannelijke als vrouwelijke heksen die zich inlaten met waarzeggerij, liefdesmagie, genezingen, het stelen van melk en het beheksen van het klimaat, zonder enige nadruk op sekse of seksualiteit. Dit verandert in de late 15e en vroege 16e eeuw, wanneer het bovennatuurlijke onlosmakelijk verband gaat houden met seksualiteit en het vrouwelijk lichaam. Het einde van de 15e eeuw werd gekenmerkt door een preoccupatie met de sociale beteugeling van de vrouwelijke seksualiteit. De reformaties van de Protestantse en Katholieke kerk in de 16e eeuw vernielden en systematiseerden bovendien de morele hervorming die hiermee gepaard ging. De vrouwelijke lust, die door het huwelijk moest worden bedwongen, werd gezien als een demonische kracht, de bron van prostitutie, overspel en losbandigheid. Het vrouwelijk lichaam werd daarom onder streng toezicht geplaatst van

geheimzinnige tekens op de pot, de attributen op de voorgrond (vrouwelijke toiletartikelen en schedels), de offer-schaal die omhoog wordt gehouden en de onbeheersbare krachten die uit de pot stromen. In de lucht zit bovendien een vrouw omgekeerd op een vliegende geit; zij houdt een gevorkte stok vast, met een pot waar twee beentjes uit steken.

Het is meteen duidelijk dat de magie in kwestie onlosmakelijk verbonden is met de vrouwelijkheid van de afgebeelde figuren. De afbeelding is doordrenkt van verwijzingen naar vrouwelijke seksualiteit. Allereerst wordt het ritueel van de drie heksen uitdrukkelijk geassocieerd met de traditioneel moederlijke activiteit van de voedselbereiding. Niet alleen worden hiermee gangbare afbeeldingen van (mannelijke) rituelen als het ware omgekeerd, ook is de handeling zelf van alle vertrouwde connotaties ontdaan. Het brouwsel in de pot ontketent ongekende, destructieve krachten (waarvan de kinderschedels en beenderen op de voorgrond getuigen), zelfs geassocieerd met kannibalisme (de beentjes die uit de pot steken). De culturele betekenis van 'voeding' wordt zo volledig ondermijnd. Deze symbolische omkering is echter niet - zoals in de 15e eeuw - het gevolg van een alliantie tussen de vrouwen en Satan, maar vloeit voort uit de vrouwen zelf. Op de voorgrond zien we de objecten waarmee zij het ritueel uitvoeren: een parfumsflesje, een borstel en een spiegel, attributen die geassocieerd worden met de schoonheid van de vrouw, maar ook met ijdelheid en zonde.

Ook de vrouw die achterwaarts op een geit rijdt, benadrukt het gender-specifieke karakter van de hekserij. Niet alleen is de achterwaartse rit een traditionele topos voor het kwaad in het algemeen, maar de figuur van de geit staat specifiek voor de ondeugdelijke, seksuele lust. Deze wordt hier onderstreept door de wijdbeense positie van de vrouw, haar wapperende haar, de fallische stok tussen haar benen, en de toorts die door een oudere vrouw op de achtergrond wordt aangestoken met de hitte uit de genitaliën van de geit. De dreiging van een (ontspoorde) vrouwelijke seksualiteit wordt vervolgens aangeduid door de worstjes die aan de linkerkant over een stok heen hangen. Dit is een duidelijke verwijzing naar de rol van de heks als castrator, die ook in de Malleus naar voren komt. Worstjes dienden in de 16e eeuw als eufemisme voor de penis, en verwijzen daarnaast naar het rituele carnaval, waar de morele orde tijdelijk werd ontworpen en voedsel, drank en seks de vrije hand kregen. De boodschap van de houtsnede, kortom, is onmiskenbaar: hekserij is een omkering van de morele, rituele en seksuele orde, de dreiging van de vrouwelijke wens tot het bezitten van de fallus.

Bovengenoemde elementen zijn modelmatig geworden voor de verbeelding van hekserij, die het magische kwaad

synoniem maakt met de vrouwelijke seksualiteit. Om deze gelijkstelling precies te begrijpen, moeten we stil staan bij de rol van het lichaam van de vrouw. Twee thema's zijn van groot belang: de spanning tussen het meestal mooie, verleidelijke uiterlijk van de vrouw/heks en haar monsterlijke binnenkant, en de verbeelding van de heks als fallische vrouw. Hiermee gepaard gaat de ingewikkelde notie dat de heks enerzijds zelf gecasteerd is (het idee van de vrouw als gemankeerde man) en anderzijds de rol speelt van *femme castratrice*. Hieronder zal ik dit verduidelijken.

Dochters van Saturnus

De houtsneden en tekeningen uit de 16e eeuw verbeelden heksen als tegelijk kwaadaardig en verleidelijk: onder een mooi, vaak naakt vrouwenlichaam gaat een demonische kracht schuil, die op aanwijzing van de demonologische traktaten uitgeroeid moet worden. Deze spanning tussen buitenkant en binnenkant voert echter terug op een veel ouder model dat bij uitstek de ambiguïteit van de vrouwelijke seksualiteit belichaamt (althans, de mannelijke visie hierop): Pandora. Volgens de Griekse mythologie was zij een prachtige vrouw, door Zeus uit water en klei

Een gravure van Albrecht Dürer met een heks die achterwaarts op een geit vliegt.

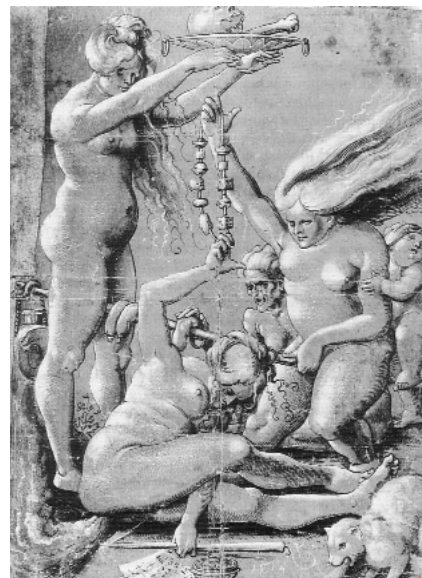
vervaardigd en naar de aarde gezonden met een pithos (een soort kruik) om daar de mannen te verleiden en te straffen. Toen zij haar kruik opende, vloog daaruit al het kwaad van de wereld. Enkel hoop bleef achter. In analyses van de mythe van Pandora is herhaaldelijk gewezen op de kunstmatigheid van Pandora (symbolisch voor de vrouw als 'cosmetisch' en 'opgemaakt'), en op de betekenis van de aardewerken pithos. Deze staat voor het kleien lichaam van Pandora zelf, maar verwijst tevens naar de baarmoeder. In de oudheid (en ook daarna nog) werd de baarmoeder vergeleken met een omgedraaide kruik en haar 'lippen'. De mythe van Pandora vervat zo mannelijke ideeën over het vrouwelijk lichaam in een ruimtelijk tweedeling: een zichtbaar, verleidelijk oppervlak verbergt een geheime, gevaarlijke kern.

De kruik van Pandora is in de loop van de geschiedenis weliswaar ineengeskrompen tot een doos(je), maar de ruimtelijke metafoor is blijven bestaan. Deze 'topografie' van de vrouwelijkheid loopt zelfs als een rode draad door onze (patriarchale) geschiedenis heen, zoals Laura Mulvey opmerkt. En inderdaad is ze ook duidelijk aanwezig in de verbeelding van hekserij zoals die in de vroege 16e eeuw ontstaat - een periode waarin Pandora's mythe overigens erg populair was in de literatuur. De 'doos' van Pandora is hier vervangen door de ketel van de heks, die op zijn beurt metaforisch verwijst naar de geheimzinnige binnenkant van het vrouwenlichaam. In de beelden van Baldung is dit duidelijk uitgewerkt. In de houtsnede uit 1510 neemt de pot waar de destructieve krachten uit spuiten door de plaatsing tussen de benen van de rechtersvrouw, bijna letterlijk de plaats van de vagina in. Ook in veel andere afbeeldingen spelen kistjes, doosjes en potjes (meestal onderdeel van magische rituelen) een dergelijke seksuele rol. Bovendien wordt soms bijna expliciet gewezen op de vagina zelf als bron van alle kwaad. Het woord voor (heksen)ketel, *Hafen*, werd ook gebruikt voor de vagina, en de ketel speelde een rol in populaire vruchtbaarheidsrituelen.

De genoemde 'topografie' werd echter ook op directere wijze tot uitdrukking gebracht. Zo zien we op een tekening uit 1514 van Urs Graf - een kopie van een tekening van Baldung - een groep van vier heksen, van wie één een stroom gas uit haar onderlichaam laat ontsnappen. De weerzinwekkende binnenkant van de vrouw komt hier letterlijk naar buiten. Door de hitte van het gas wordt bovendien een ketel aangestoken, net zoals in de houtsnede het geslacht van de geit een toorts verhitte. De vliegende haren van de vrouwen benadrukken dat de magie van het ritueel seksueel van aard is. De oudere vrouw op de achtergrond, zodanig ook in vele andere tekeningen aanwezig, onderstreept vervolgens de dialectiek tussen buiten- en binnenkant. Contrasterend met de jongere

vrouwenlichamen op de voorgrond, dient zij in feite als spiegelbeeld: zij toont hun binnenkant of 'ware' gedaante.

De tekening van Graf zinspeelt ook op het tweede thema dat ik hierboven aanduidde: de rol van de heks als fallische vrouw en als castrator. De hangende worstjes in het midden verwijzen weer naar de castrerende functie van heksen. Opvallend is echter ook de gevorkte stok waarover de worstjes hangen: deze functioneert niet alleen als fallussymbool, maar tevens als (symbolische) verbinding tussen de vagina's van de twee buitenste vrouwen. Nu is de verbeelding van hekserij als een vrouwelijke groepsactiviteit, evenals de eerder genoemde iconografische kenmerken, karakteristiek voor de 16e eeuw. Charles Zika merkt in zijn omvangrijke studie naar de verbeelding van hekserij op dat dergelijke beelden een middel vormden om angsten over lesbische seksualiteit uit te drukken. Hij noemt verschillende houtsneden en tekeningen waarin meestal drie of vier heksen magische én seksuele handelingen met elkaar verrichten, soms impliciet, soms onmiskenbaar. De mannelijke angst voor een autonome, vrouwelijke seksualiteit is uiteindelijk wat ten grondslag ligt aan de verbeelding van hekserij, waarbij verschillende projecties samengebonden worden in de figuur van de perverse, lesbische heks. Een gravure van Albrecht Dürer is hiervoor zeer illustratief. We zien een heks die achterwaarts op een geit vliegt. De gebruikelijke symbolen voor geperverteerde seksualiteit (de geit, het haar dat hier zelfs tegen de windrichting in wappert, het fallisch geplaatste spinrokken) behoeven geen toelichting meer. Markant is ook de ongebruikelijk gespierde torso van de vrouw, en de vier putti die op verschillende manieren het thema van seksuele wanorde beklemtonen. Minder opvallend, maar wellicht het meest betekenisvol (zeker voor het meer geleerde publiek) is echter de achterkant van de geit, die lijkt uit te lopen in de staart van een vis of slang. Zika wijst erop dat dit een gebruikelijke verbeelding is van de astrologische Steenbok, die nauw verbonden is met de god Saturnus (die 's nachts als planeet in het Huis van de Steenbok staat). De mythe van Saturnus (of Kronos) was in de 16e eeuw welbekend, en draaide om

Tekening van Urs Graf - een kopie van een tekening van Baldung - uit 1514.

castratie. Kronos kwam aan de macht door zijn vader Uranus te castreren, maar werd op zijn beurt zelf gecastreerd door zijn zoon Zeus. Saturnus was dus zowel het slachtoffer als de dader van castratie - net als de 16e eeuwse figuur van de vrouw/heks. De associatie tussen heksen en Saturnus zou mettertijd steeds sterker worden, juist doordat hekserij in de 16e eeuw direct aan de vrouwelijke seksualiteit werd gekoppeld.

De fallische vrouw of moeder en de *femme castratrice* zijn twee verschillende archetypische figuren die in de psychoanalyse en feministische theorie diepgaand zijn uitgewerkt. In de genoemde beelden worden zij echter, net als in veel moderne horrorfilms, voortdurend met elkaar verward. Niettemin zijn beide figuren manifestaties van vrouwbeelden die gereproduceerd zijn in/door een patriarchale cultuur en ideologie. In de gedaante van ontspoorde moeder, Pandora, de tovenaars of dochter van Saturnus - de figuur van de heks dient in de 16e eeuw uiteindelijk vooral om het vrouwelijk lichaam en de vrouwelijke (en specifiek de lesbische) seksualiteit, ondanks de aantrekkelijke verpakking, als demonisch te verwerpen.

Louis van den Hengel is klassiek archeoloog en classicus. Hij is als promovendus verbonden aan het Centrum voor Vrouwenstudies, Radboud Universiteit Nijmegen.

Literatuur

- . B. Creed, *The Monstrous-Feminine. Film, Feminism, Psychoanalysis*. London/New York, 1993.
- . L. Mulvey, 'Pandora's Box: Topographies of Curiosity', in: *Fetishism and Curiosity*. Bloomington/Indianapolis, 1996, pp. 53-64.
- . F. Zeitlin, 'The Economics of Hesiod's Pandora', in: *Pandora. Women in Classical Greece*. Princeton, 1995, pp. 49-56.
- . C. Zika, *Exorcising Our Demons. Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe*. Leiden, 2003.

Vrouwelijke vertegenwoordigers en het vertegenwoordigen van vrouwen

Een analyse van de begrotingsdebatten in de Belgische Kamer van de Volksvertegenwoordigers (1900-1979)

Dragen vrouwelijke vertegenwoordigers op een unieke wijze bij tot de vertegenwoordiging van de vrouwelijke burger? De vraag blijft zichzelf opwerpen, zowel in de media, in gesprekken over vrouwen in de politiek als in wetenschappelijke debatten over het waarom van vrouwen (en andere groepen) in de politiek. Karen Celis tracht een antwoord te bieden op basis van haar analyse van tachtig jaar begrotingsdebatten in de Belgische Kamer.

In mijn promotieonderzoek stond de vraag centraal wat de relatie was tussen het vrouw-zijn van de volksvertegenwoordiger en het vertegenwoordigen van de vrouwelijke burger. Mijn theoretisch vertrekpunt ontleende ik aan Anne Phillips' basiswerk *The Politic of Presence* (1995). Bondig samengevat komt het erop neer dat wie de vertegenwoordigers zijn (i.c. mannen en vrouwen) bepalend is voor de substantiële vertegenwoordiging van vrouwen. Vrouwen hebben een andere levenservaring en structurele positie in de samenleving. Aangezien vrouwelijke vertegenwoordigers deze ervaring minstens punctueel delen met vrouwelijke burgers, betekent hun aanwezigheid een verhoogde kans op de vertegenwoordiging van vrouwen, van hun behoeften en belangen. Vooral op momenten dat vertegenwoordigers buiten de grenzen van het partijprogramma treden en zich verlaten op hun eigen inzichten, zou de vrouwelijke ervaring een rol kunnen spelen in de vertegenwoordiging van vrouwen. Verder zouden ze de meest fervente vertegenwoordigers van vrouwen zijn. Ik wilde empirisch onderzoeken of vrouwelijke vertegenwoordigers dat specifieke potentieel voor het vertegenwoordigen van vrouwen omzetten in de praktijk. De centrale onderzoeksvraag was welke bijdrage ze leveren tot de vertegenwoordiging van vrouwen. Ik voerde hiervoor een longitudinaal, historisch onderzoek op basis van het begrotingsdebat. Wanneer een kamerlid er een voor vrouwen nadelige situatie aanklaagde, een voorstel ter verbetering van de situatie van vrouwen formuleerde of met datzelfde doel een recht voor vrouwen opeiste, beschouwde ik dat als het vertegenwoordigen van vrouwen. Ik bracht dergelijke pleidooien (tussenkomen) in

de begrotingsdebatten voor de periode 1900-1979 in kaart. Vervolgens analyseerde ik zowel kwantitatief als inhoudelijk de bijdragen van de mannelijke en vrouwelijke parlementsleden van de verschillende fracties. Wat zijn mijn vaststellingen?

Fervente vertegenwoordigers

De mannelijke vertegenwoordigers schreven het merendeel van de tussenkomen ten voordele van vrouwen op hun naam (en dit zowel in het parlement in het algemeen als in de respectievelijke fracties). Voorts stelde ik vast dat niet alle vrouwelijke vertegenwoordigers tussenkomen ten voordele van vrouwen. Niettemin bleken de vrouwelijke parlementsleden inderdaad de meest fervente vertegenwoordigers van de vrouwelijke burger te zijn. De inbreng van de vrouwelijke mandatarissen was vooreerst qua aantal tussenkomen ten voordele van vrouwen aanzienlijk en dat vanaf het moment van hun intrede. Vrouwelijke mandatarissen waren in verhouding tot hun aantal overactief in het vertegenwoordigen van vrouwen. Ondanks het feit dat ze slechts 3,3 % van de vrouwelijke mandatarissen uitmaakten, waren ze verantwoordelijk voor ruim een derde van de tussenkomen ten voordele van vrouwen in de periode 1930-1979. Ze hechtten er een grotere prioriteit aan en investeerden meer tijd en energie in de behartiging van vrouwenbelangen. Ze compenseerden gedeeltelijk hun numerieke ondervertegenwoordiging door gemiddeld meer groepen vrouwen en meer thema's in langere interventies te behandelen. In tegenstelling tot hun mannelijke collega's behartigden niet alle, maar wel de overgrote meerderheid van de vrouwelijke vertegenwoordigers vrouwenbelangen. Net als Linda

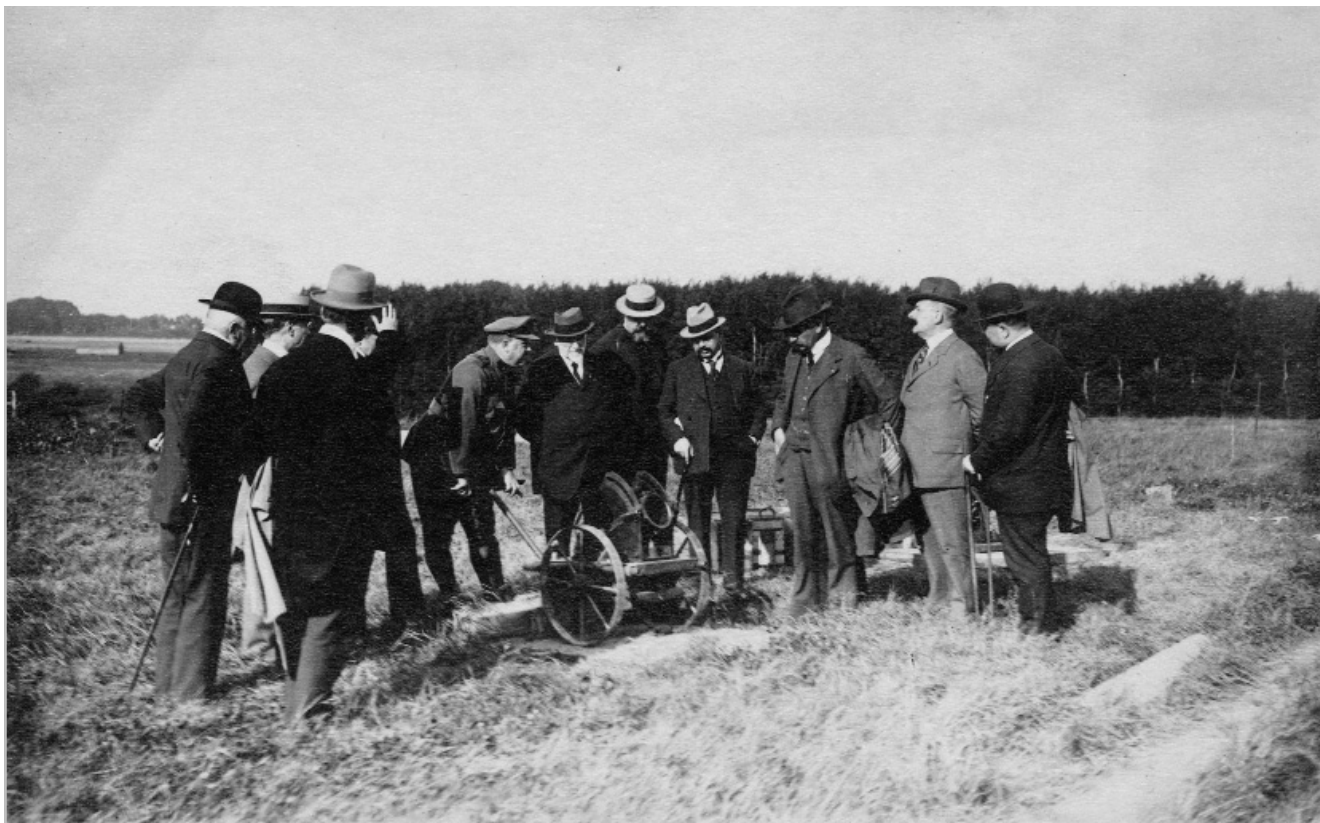

Lucie Dejardin, het eerste vrouwelijke kamerlid in België. Ze zetelde in de periode 1929-1936 en 1944-1945. Foto: Archief van de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Trimble stelde ik vast dat aanwezigheid van *a few good women* van groot belang was voor de vertegenwoordiging van vrouwen.

Normatief debat

Niet enkel op numeriek, maar ook op inhoudelijk vlak leverden de vrouwelijke mandatarissen een bijdrage tot het vertegenwoordigen van vrouwen. Ze droegen als enigen bepaalde thema's aan, stelden (sporadisch) hun persoonlijke ervaring aan de orde en traden op als woordvoerders van vrouwen en van (bepaalde segmenten van de) vrouwenbeweging. Verder – en dit is een van de belangrijkste conclusies – participeerden de vrouwelijke mandatarissen in een normatief debat over de rol en de positie van vrouwen in de samenleving. In de verschillende eisen en betrachtingen van de kamerleden om de situatie van de vrouwelijke burger te verbeteren, tekenden zich verscheidene visies af op wat 'in het belang van vrouwen' was. De wenselijkheid en de aard van de verrichte loonarbeid van de vrouw in het licht van haar taak en rol als moeder en echtgenote en vice versa vormen de contouren van een debat dat we in geheel de onderzochte periode aantreffen, weliswaar met een wijzigende invulling. Enerzijds onderscheidde ik een geheel aan tussenkomen waarin vrouwen geconstrueerd werden als individuen met recht op gelijkheid (het 'gelijkheidsvertoog'). Anderzijds was een deel van de tussenkomen te groeperen op basis van de vaststelling dat zij ten eerste vrouwen beschouwden binnen hun relationele situatie als moeder en echtgenote waarbij deze rol gevaloriseerd moet worden en/of ten tweede als personen met een vrouwspecifieke rol en taak in de samenleving (het 'verschilvertoog'). Deze twee posities vielen niet volledig

Een delegatie van de Commissie Defensie die zich tijdens het interbellum beraadslaagt over een type mortier. Zou deze besluitvorming anders verlopen met de aanwezigheid van vrouwelijke volksvertegenwoordigers? Foto: Archief van de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

maar wel grotendeels samen met de politieke fracties. De socialistische fractie was de grootste verdediger van het streven naar individualiteit en gelijkheid in het kader van de vertegenwoordiging van vrouwen. De christendemocraten gingen op hun beurt het verst in het streven naar de valorisatie van de specifieke rol van vrouwen in het gezin en in de samenleving.

De vrouwelijke kamerleden verruimden in bepaalde situaties en met betrekking tot bepaalde thema's (zowel op parlementair als op fractieniveau) de dominante visie op wat in het voordeel van vrouwen was. Ze verlegden – zij het niet radicaal – de grenzen van het vrouwenbelang. Onafhankelijk van het dominante discours binnen het parlement of de fractie gaven ze meer gewicht aan het gelijkheids- of het verschilvertoog of betrokken er nieuwe thema's bij.

Socialistische vrouwen

Zo droegen de socialistische vrouwen aanzienlijk bij tot de behartiging van vrouwenbelangen die gelijkheid nastreefden. Mannelijke en vrouwelijke leden van de socialistische fractie streefden samen gelijkheid op de arbeidsmarkt na en ageerden gezamenlijk voor de verbetering van de situatie van de werkende vrouw. In de tweede helft van de jaren veertig en in de jaren vijftig behandelden de vrouwelijke fractieleden, nadrukkelijker dan hun mannelijke collega's, de verschillende facetten van de arbeidsproblematiek

van vrouwen als een samenhangend geheel. De ongelijke economische behandeling van vrouwen, die zich uitte in ongelijke (minimum)lonen, het behandelen van vrouwen als een arbeidsreserve en de hoge werkloosheid onder vrouwen, hing, zo benadrukten de vrouwelijke kamerleden, samen met de gebrekkige beroepsopleiding van vrouwen en meisjes en met het feit dat ze nog steeds naar de huishoudelijke en familiale richtingen in het onderwijs gedirigeerd werden. Op het vlak van de combinatie van gezins- en arbeidstaken formuleerden ze heel wat nieuwe beleidsoplossingen ten voordele van werkende vrouwen, die soms erg specifiek waren (zoals het aanpassen van de openingstijden van de winkels aan de werkuren van vrouwen). Ook de afwezigheid van vrouwen in de economische besluitvormingsorganen en de achterstelling van werkende vrouwen in de sociale zekerheid, werden door hen als onderdelen van dat probleem beschouwd. Hun mannelijke collega's behandelden het merendeel van deze onderwerpen eveneens, maar vaker als afzonderlijke problemen, zonder te wijzen op de samenhang ervan.

De behartiging van vrouwenbelangen in de sociale zekerheid door de socialistische fractie kaderde eveneens overwegend in het streven naar de gelijkheid van man en vrouw. De vrouwelijke fractieleden trokken dat gelijkheidsstreven ook inzake de sociale zekerheid op een aantal punten verder door. Zo

werd door hen gevraagd dat de vrouw algemeen aanzien zou worden als potentieel gezinshoofd. Daarnaast leverden ze ook een unieke bijdrage tot het standpunt van de socialistische fractie door hun afwijzen van een specifieke en relationele visie op de rol van de vrouw. Zo verzette Irène Pétry zich in 1975 samen met een aantal vrouwelijke collega's tegen de benadeling van de buitenshuis werkende vrouwen, die gecreëerd werd door de premie voor de moeder aan de haard en de sociaal-pedagogische toelage: "Indien we die traditionele visie volgen, zelfs al wordt die beetje bij beetje bijgestuurd, dat weet ik, dan zullen we nooit komen tot het instellen van de nodige sociale voorzieningen en zullen we nooit de nodige jobs aan vrouwen, die nochtans vragende partij zijn, kunnen bieden. Terwijl dat geëist wordt, maakt dat culturele model inzake de rol van de vrouw in onze samenleving dat men bijvoorbeeld voorstellen doet die erop gericht zijn opdat vrouwen zich niet in het economische circuit, in het sociale leven, en in de politiek zouden inschakelen. We zitten duidelijk in een vicieuze cirkel en als men wenst meer in detail te treden, wil ik in de eerste plaats de beruchte sociaal-pedagogische toelage vermelden; maar er zijn er nog andere. Dit alles om te illustreren dat men toch enigszins logisch moet blijven en niet bepaalde stellingen moet verdedigen en tegelijkertijd maatregelen treffen die indruisen tegen hetgeen men verkondigt."

Christen-democratische vrouwen

De christen-democratische fractie was, in tegenstelling tot de socialistische fractie, vooral actief in het behartigen van vrouwenbelangen die de specifieke rol van de vrouw als moeder en echtgenote bevoordeelden. De meest uitgesproken eis inzake de 'valorisatie van het verschil' betrof de premie voor de moeder aan de haard en de sociaal-pedagogische toelage, met daaraan gekoppeld gezinshulp en een gelijk statuut van de huisvrouw in de sociale zekerheid. Dat werd zowel door mannelijke als door vrouwelijke christen-democraten bepleit. De vrouwelijke mandatarissen droegen op een unieke wijze bij tot het verschilvertoog. De christen-democratische mannen en vrouwen waren eveneens de meest actieve pleitbezorgers van een voor vrouwen specifiek stelsel van deeltijdse arbeid. De vrouwelijke fractieleden leverden op dit punt een belangwekkende bijdrage. Zo lieten ze zich kritisch uit over het effect dat deeltijdse arbeid op vrouwen zou hebben op het vlak van hun economische en familiale positie. Een van de kritische stemmen was Rika Steyaert: "Wil men een maatschappelijk bestel uitbouwen waarin man en vrouw op gelijkwaardige wijze deelnemen aan de verscheidenheid van opdrachten die het menselijk leven kenmerken, dan zal men onvermijdelijk vanuit een grondige andere instelling, vanuit een andere kijk op de rol en de bijdrage van elke persoon naar een herverdeling van taken en een herverdeling van tijd moeten overgaan. Hervreiding van taken: part-time-arbeid inroepen voor de vrouw en haar de totaliteit van de gezinstaken overlaten heeft geen zin. Dan wordt part-time alleen aanvulling van full-time van de man en is er helemaal geen sprake van herverdeling van taken. Part-time dient beschouwd te worden in het perspectief van een verbeterd arbeidsbestel dat de

kwaliteit van het leven moet dienen en niet louter economische grondslagen heeft. Het mag niet beschouwd worden als een middel tot vorming van een reservepersoneel dat alleen in bepaalde omstandigheden tewerkgesteld wordt." Via de kritische opstelling ten aanzien van deeltijdse arbeid en het doortrekken van het gelijkheidsdenken naar de private sfeer, verruimden deze christen-democratische vrouwen de visie van hun fractie op wat in het voordeel van vrouwen was. Zo realiseerden ze een belangrijke uitbreiding van de substantiële vertegenwoordiging van vrouwen door de christen-democratische fractie. De christen-democratische vrouwen waren daarnaast binnen hun fractie de grootste pleitbezorgers van het streven naar gelijkheid inzake sociale zekerheid. Vooral door hen werd tegen de discriminatie van de werkende vrouw in de sociale zekerheid gepleit, onder meer inzake werkloosheidssteun. Maria Verlackt-Gevaert haalde, om haar argument kracht bij te zetten, haar persoonlijke ervaring aan: "Mijnheer de Minister, het is soms goed zichzelf eens in de plaats te stellen van de mensen waar het om gaat. Ik weet bij ervaring wat het betekent als weduwe de zorg te dragen over vier kinderen. Ik kan mij indenken hoe ik me zou gevoelen indien ik arbeidster was en werkloos viel, en bij al hetgeen ik reeds te zorgen en te verwerken heb, er nog de idee bij te dragen dat ik dagelijks met 23 F minder moet doen dan mijn mannelijke collega, alleen omdat ik een vrouw ben!" Enkel de vrouwelijke fractieleden waren voorstanders van de individualisering van de sociale zekerheidsrechten. Verder pleitten ze ervoor dat vrouwen door de sociale zekerheid, in gelijke mate als mannen, als gezinshoofden beschouwd zouden worden zodat ze ook voor hun echtgenoten rechten inzake overlevingspensioenen, gezinspensioenen en ziekte- en invaliditeitsuitkeringen

zouden kunnen opbouwen. Naast hun bijdrage tot de valorisatie van de specifieke rol van de vrouw in het gezin verrijkten de christen-democratische vrouwelijke parlementsliden zodoende aanzienlijk het standpunt van hun fractie betreffende de gelijke rechten van vrouwen in de sociale zekerheid.

Net als de socialisten, zette de christen-democratische fractie – zowel de mannelijke als de vrouwelijke leden – zich in voor gelijk loon voor gelijk werk en klaagde ze de hoge werkloosheid onder vrouwen aan. Ook in het streven naar gelijkheid van vrouwen op de arbeidsmarkt namen de vrouwelijke fractieleden een uitzonderlijk standpunt in. Vooral door vrouwelijke kamerleden werd het recht van de vrouw op arbeid en het principe van gelijk loon voor gelijk werk verdedigd. Sommigen formuleerden daarbij erg verregaande voorstellen, zoals het instellen van quota voor de arbeidsparticipatie van vrouwen. De mentaliteitswijziging die nodig was opdat meisjes een betere technische vorming zouden kunnen genieten, werd in de fractie enkel door vrouwelijke kamerleden besproken.

Conclusie

De onderzoeksresultaten bevestigden dat vrouwelijke vertegenwoordigers over een specifiek potentieel beschikken voor het vertegenwoordigen van vrouwen. Ze verruimden de vertegenwoordiging van vrouwen en gaven vooral meer gewicht aan de egalitaire en individuele invulling van het ideaal van de vrouw.

Hun aanwezigheid gaf hen een democratische controle over de modaliteiten van hun aanwezigheid in de samenleving. Het politieke denken over de vrouw en haar rol en plaats in de samenleving was immers niet vrijblijvend: het lag aan de basis van wetgeving die haar maatschappelijke positie bepaalde.

Karen Celis (1972) is docent politicologie aan de Hogeschool Gent en lid van de Vakgroep Politieke Wetenschappen en het Centrum voor Vrouwenstudies van de Vrije Universiteit Brussel. Ze is gepromoveerd op vrouwen in de kamer tijdens de begrotingsdebatten (1900-1979). Eerder studeerde ze geschiedenis en vrouwenstudies. Adres: Milisstraat 35, B-2018 Antwerpen. E-mail: kcelis@vub.ac.be.

Literatuur

- Karen Celis, *Vrouwen vertegenwoordigen. Substantiële en beschrijvende vertegenwoordiging van vrouwen in de Kamer tijdens de begrotingsdebatten (1900-1979)*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling. Vrije Universiteit Brussel, 2004.
- Petra Meier en Karen Celis (red.) *Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*. Tweespraak Vrouwenstudies 4. Brussel, 2004.
- Anne Phillips, *The Politics of Presence*. Oxford, 1995.
- Beth Reingold, *Representing Women: sex, gender and legislative behavior in Arizona and California*. Chapel Hill, 2000.
- Linda Trimble, 'A Few Good Women: Female Legislators in Alberta, 1972-1991', in: C. Cavanaugh en R. Warne (red.) *Standing on New Ground: Women in Alberta*. Edmonton, 1993, pp. 87-118.
- Leen Van Molle en Eliane Gubin, *Vrouw en Politiek in België*. Tielt, 1998.

De christen-democrate Maria Verlackt-Gevaert en de socialiste Irène Pétry, respectievelijk vertegenwoordigsters in de perioden 1961-1976 en 1974-1977. Foto: Instituut Emile Vandervelde, Brussel.

“Die christen vrouw is waardig om een princes te weesen”

Maria ter Meetelen, slavin in Marokko

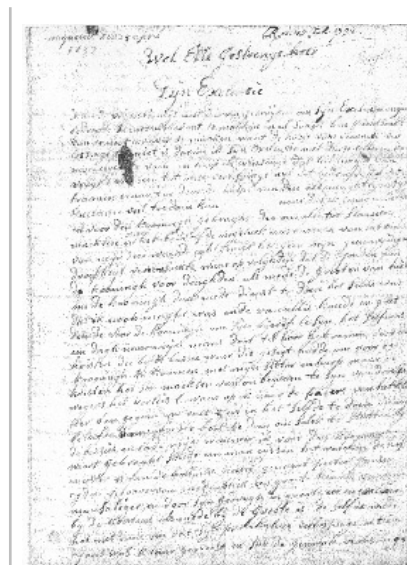
In 1748 verschijnt een opmerkelijk boekje, getiteld *Wonderbaarlyke en merkwaardige gevallen van een twaalfjarige slaverny van een vrouspersoon, genaemt Maria ter Meetelen, woonagtig tot Medemblik*. Het is het verslag van de periode die de Amsterdamse Maria ter Meetelen als slavin in Marokko doorbracht. Het leven van Maria is er één uit een avonturenroman. Vóór ze in slavernij belandde, trok ze verkleed als man door Frankrijk en Spanje. Ook ná haar slavernij in Marokko is Maria haar reislust nog niet kwijt en vertrekt ze, na enkele jaren in Medemblik te hebben gewoond, naar Zuid-Afrika. Het unieke karakter van Maria's boek is door de jaren heen door diverse mensen opgemerkt, maar Laura van den Broek heeft het slavernijverslag en de avontuurlijke schrijfster nu de aandacht trachten te geven die zij verdienen.

Het verslag van Maria ter Meetelen is uniek. Niet alleen omdat er nog maar één exemplaar van het boekje is overgebleven, maar vooral ook omdat ze waarschijnlijk de enige Nederlandse slavin in Marokko was en ze voor zover bekend als enige Europese vrouw verslag heeft gedaan van slavernij in Noord-Afrika. In 1950 verscheen het boek in een heruitgave, samen met twee andere verslagen van christenslaven. Deze uitgave is echter niet volledig, niet wetenschappelijk verantwoord en tekstbezorger Hardenberg heeft nauwelijks de moeite genomen om het leven van Maria ter Meetelen nader te onderzoeken. Jammer, want onderzoek in de archieven levert, samen met de informatie die Maria ons in haar boek geeft, een mooi beeld op van deze bijzondere achttiende-eeuwse vrouw.

Avontuurlijk

Maria's leven begint in 1704 in Amsterdam, waar ze ter wereld komt als derde kind van Casper ter Meetelen en Lucretia van der Heijden. Haar ouders zijn katholiek en haar vader is werkzaam als banketbakkersknecht. Als Maria zeven jaar oud is overlijdt haar moeder in het kraambed na het baren van haar zevende kind. Maria's vader gaat al een maand na het overlijden van zijn vrouw in ondertrouw met zijn tweede vrouw, die toevalligwijs ook Maria heet. Zij is waarschijnlijk zwanger op dat moment, want vijf maanden later bevalt ze van een zoon. Er worden nog acht kinderen geboren

voordat ook Maria's stiefmoeder in het kraambed sterft. Maria maakt dat echter niet meer mee, want ze schrijft dat ze al op dertienjarige leeftijd de wijde wereld in trekt. Waarom ze zo jong haar ouderlijk huis verlaat, is niet bekend. Mogelijk mist Maria haar moeder en kan ze het niet goed vinden met haar stiefmoeder, maar wat wellicht ook een rol speelt zijn de financiële problemen van haar vader. Drie jaar voor Maria vertrekt moet hij bij de desolate boedekamer verschijnen omdat hij failliet is, zo blijkt uit archiefonderzoek. Door de schulden van haar vader zal de situatie bij Maria thuis niet ideaal zijn geweest, maar mogelijk gaf haar avontuurlijke instelling de doorslag om te vertrekken. Hoe avontuurlijk de eerste jaren van haar 'zelfstandige' leven waren is moeilijk te achterhalen. Zelf zegt ze er in haar boek niets meer over dan dat ze sinds haar negentiende niet meer in Amsterdam is geweest. We moeten het verder doen met de mededeling van de drukker dat Maria "in Zeelant als ook in Brabant, onder andere taveln haar voeten stak", wat betekent dat ze daar waarschijnlijk als dienstmeisje aan de kost kwam. Dit was samen met het werken als naaister zo ongeveer het enige eerbare beroep dat ongeschoolde vrouwen in die tijd uitoefenden. Als ze 21 jaar is neemt Maria een opmerkelijke stap, die ze zelf kort en zakelijk beschrijft. Ze trekt mannenkleden aan en gaat op reis naar Frankrijk en Spanje. Over haar beweegredenen laat ze ons wederom in het ongewisse.

Brief van Ter Meetelen, geschreven op 13 april 1732 in Meknès. Bron: Nationaal Archief, Den Haag, Staten-Generaal, liassen Spanje, inventarisnr. 7132.

Aangekomen in Spanje wordt ze gedwongen ingelijfd door Friese cavalieristen die daar in Spaanse dienst vechten. Zij ontdekken na enige tijd dat ze een vrouw is, waarna er een einde komt aan Maria's leven in travestie. Maria's reis in mannenkleden is zeker niet uniek. Onderzoekers Dekker en Van de Pol noemen vrouwelijke travestie een "tegendraadse traditie". Vooral in de zeventiende en achttiende eeuw hebben duizenden Europese vrouwen mannenkleden aangetrokken, om uiteenlopende redenen. Een van de belangrijkste motieven was armoede. Vrouwen die hun eerbaarheid wilden behouden en verzekerd wilden zijn van eten en onderdak, kozen daarom voor een leven als soldaat of zeeman. Een aantal vrouwen, onder wie Maria, had een luchtiger reden om zich in mannenkleden te hullen, namelijk reislust. Maria vertelt dat ze besloot "om een reysje te doen in mans kleederen". Geen onverstandige keuze, want als vrouw alleen reizen was een stuk gevaarlijker.

Kapers

Nadat Maria haar mannenkleden heeft vervuild voor haar eigen kleding, verblijft ze waarschijnlijk korte tijd in een Spaans klooster, want ze refereert in haar verslag aan een habijt dat ze in 1727 gedragen heeft. Het wereldse leven blijkt echter toch aantrekkelijker, want als ze 24 jaar oud is, trouwt ze in Madrid met de gereformeerde kapitein Claas van der Meer uit Alkmaar. Samen

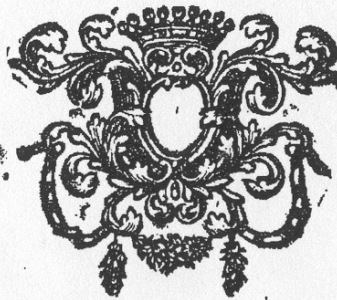
willen ze terug naar de Republiek, maar de reis loopt drie jaar vertraging op omdat het schip van Claas geconfisqueerd is. In de zomer van 1731 vertrekken ze dan eindelijk richting het vaderland, zo vertelt Maria in haar boek. Daar komen ze echter nooit aan, want voor de Portugese kust wordt het schip geënterd door Marokkanen die afkomstig zijn uit de kapersstad Salé. De elf Nederlanders aan boord zijn kansloos tegen de honderdvijftig goed bewapende Marokkanen. Desondanks weten zeven opvarenden te ontkomen in een sloep. Maria kiest ervoor om bij haar man aan boord te blijven, ook al dringt deze erop aan dat ze ook moet vluchten. Zodra de Marokkaanse kapitein aan boord komt, weet Maria zich voor hem te winnen door hem op vleierende wijze in het Spaans aan te spreken. Daardoor weet ze te bewerkstelligen dat het haar en de andere Nederlanders aan niets ontbreekt. Na aankomst in Salé worden de Nederlandse slaven naar Mèknes gebracht, de stad waar de sultan zetelt. De christenslaven in Marokko werden het persoonlijk eigendom van de sultan.

Christenslavernij

In Mèknes breekt voor Maria ter Meetelen een twaalf jaar durende periode aan als slaaf. Enkele weken na aankomst in de stad sterft haar man Claas na een kort ziekbed. Al één dag na zijn overlijden besluit Maria dat ze met een andere Nederlandse slaaf, Pieter Jansz Iede, wil trouwen. Op die manier wil ze voorkomen dat ze met een slaaf uit een ander Europees land moet trouwen of dat ze in de harem van de sultan opgenomen zal worden. De sultan ziet volgens Maria wel wat in haar en vraagt haar zijn vrouw te worden. Maria weigert en zegt dat ze dan nog liever sterft. De sultan geeft gehoor aan haar smeekmede en gaat akkoord met een huwelijk tussen de twee christenslaven. Pieter zit als hij met Maria trouwt al twaalf jaar in Mèknes en is de hofmeester van de Nederlandse slaven, wat inhoudt dat hij onder meer de kas van zijn landgenoten beheert.

Als Maria na twaalf jaar eindelijk terug mag naar de Republiek krijgt ze van de op dat moment regerende sultan Al Mortadi het mooiste compliment dat een slavin kan krijgen: "Die christen vrouw is waardig om een prinses te weesen." Deze uitspraak laat zien dat Maria niet zomaar een christenslavin is. Ze weet zich te onderscheiden en een bijzondere positie aan het hof te verwerven, iets wat veel andere slaven haar niet in dank afnemen. Maria beschrijft hoe sommigen haar het leven zuur maken, mogelijk uit jaloezie. Vooral een Spaanse slavin voert aan het hof een ware hetze tegen Maria. Als blijkt dat dat geen resultaat heeft, schopt ze Maria uit woede in de hals. Maria zegt dat ze juist haar best doet om de andere slaven mee te laten profiteren van haar positie en is dan ook zeer verbolgen over het feit dat sommi-

WONDERBAARLYKE
En Merkwaardige Gevallen
Van een Twaalf Jarige
SLAVERNY,
Van een
Vroufperfoon. Genaemt
MARIA TER MEETELN,
Woonagtig
Tot
MEDENBLIK.

Tot H O O R N

Gedrukt, by de Wed: JACOB DUYN,
Boek-drukster en Verkoopster op het Oude
Noort, by de Nieuwe-steeg. 1748.

Titelpagina van *Wonderbaarlijke en merkwaardige gevallen van een twaalf jarige slaverny*. Bron: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

ge slaven haar slecht behandelen. Hoe Maria erin slaagt bij alle sultans in het gevele te komen en juist veel medeslaven tegen zich in het harnas te jagen, blijft ietwat mysterieus. In ieder geval beschikt ze over een enorme sociale intelligentie, waardoor ze belangrijke personen op de juiste manier weet te bespelen. Dat leidt er uiteindelijk toe dat Maria een van de sultans mag doceren in onder meer sterrenkunde en biologie en ze door hem als de grootste geleerde van het land wordt beschouwd. Bescheidenheid is Maria doorgaans vreemd. In haar verslag staan haar persoonlijke ervaringen centraal, vooral als het om contacten aan het hof gaat. Trots vertelt ze hoe ze van

de sultan een pistool en degen krijgt om zich tegen struikrovers te beschermen. Heldhaftig optreden lijkt voor Maria de normaalste zaak van de wereld. Als een zwarte slavin van de sultan met een wild zwijn moet vechten, redt ze de vrouw door het dier de keel door te snijden.

Hoewel Maria's leven vaak comfortabeler was dan dat van de andere slaven, was ook voor haar het leven in Marokko niet altijd makkelijk. Tijdens haar slavernij was de politieke situatie in Marokko allesbehalve stabiel en daarnaast maakten een grote hongersnood en de pest het leven in Mèknes erg zwaar, ook voor Maria. Door de vele machtswisselingen duurde de slavernij

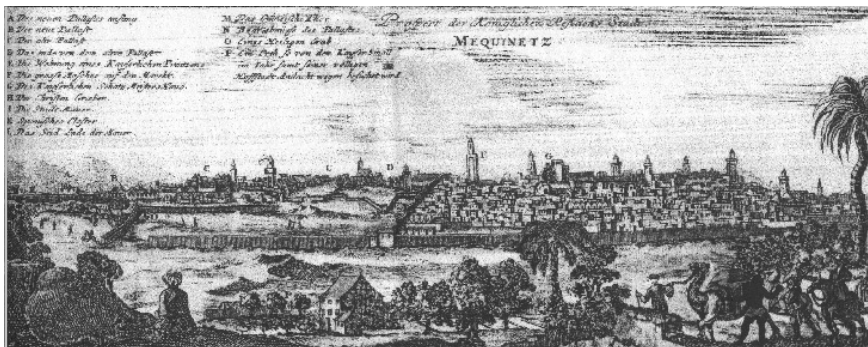
voor veel slaven langer dan normaal. Als er een akkoord over vrijlating van slaven was bereikt met een bepaalde sultan, werd dat akkoord door zijn opvolger vaak volstrekt genegeerd. Ook Maria's vrijlating werd hierdoor een aantal keer uitgesteld. Daarnaast zorgden de machtswisselingen voor veel onzekerheid, omdat niet alle sultans bekwame regeerders waren.

De slaven leefden verdeeld naar nationaliteit in slavengevangnissen of in normale woningen of herbergen in Mèknes. Ze moesten dwangarbeid verrichten, onder meer aan de prestigieuze bouwprojecten van de sultan. Dat was fysiek erg zwaar werk en kostte nogal eens wat levens. Andere slaven hadden het geluk dat ze minder zwaar werk kregen, bijvoorbeeld als huishoudelijk personeel of binnen de paleismuren als magazijnbeheerder. Naast de vaak zware arbeid werden de meeste christenslaven vrij goed behandeld. Er waren wel pogingen om ze tot de islam te bekeren, maar verder mochten de slaven gewoon hun eigen godsdienst uitoefenen. In totaal hebben ongeveer een miljoen Europeanen enige tijd als slaaf in Noord-Afrika gezeten. Schattingen van het aantal Nederlandse slaven in Marokko lopen uiteen van enkele honderden tot enkele duizenden. Ze kwamen na gemiddeld drie tot vier jaar vrij en moesten het daarbij vooral hebben van particuliere initiatieven. Familie en bekenden van de slaven hielden thuis collectes en een enkele keer werden er loterijen georganiseerd. De Staten-Generaal besloten al vrij snel dat de lossing van slaven geen staatszaak was. Ze waren bang dat opvarenden van de koopvaarders zich niet goed zouden verdedigen als ze wisten dat ze verzekerd waren van vrijkoping.

Vrijheid

Maria begint naar eigen zeggen als ze ruim twee jaar in Marokko is met het maken van aantekeningen van alles wat ze meemaakt als slavine. De vermoedelijke aanleiding voor het opschrijven van alle gebeurtenissen, is de geboorte van haar tweede kind. Schrijven voor het nageslacht kwam veelvuldig voor, het merendeel van de egodocumenten was bedoeld als schakel tussen generaties. Maria's verhaal is uiteindelijk niet exclusief voor het nageslacht geschreven, maar voor een breder publiek. Eenmaal terug in de Republiek werkt ze de aantekeningen uit tot een boek. Ze keert in 1743 terug in haar vaderland nadat ze met dertien andere Nederlanders wordt vrijgekocht. Deze verlossing komt tot stand dankzij bemiddeling van de gouverneur van Tanger en de Nederlandse consul in Gibraltar.

Met haar man Pieter en hun twee kinderen Frans en Anna vestigt Maria zich in Pieters oude woonplaats Medemblik. Daar begint ze aan haar boek, dat vijf jaar na thuiskomst gedrukt wordt in Hoorn. Maria is niet de enige die haar slavenavontuur op papier heeft gezet.

Meknes. Fragment uit een kaart van Johann Christoph Homann, 1728.

Bron: E. Klemp, *Africa auf Karten des 12. bis 18. Jahrhunderts*.

Er is zelfs een verhaal gedrukt van een andere Nederlandse slaaf in Mèknes. Jan Cornelisz Dekker uit Zwaag bracht 28 jaar in slavernij door en werd tegelijk met Maria vrijgekocht. Zijn slavenverhaal is waarschijnlijk met hulp van een *ghostwriter* tot stand gekomen. Dekker doet in zijn boek vooral verslag van het gewone leven daar, dat voor hem neerkomt op overleven. Uit zijn boek blijkt dat hij het tijdens zijn slavernij veel zwaarder had dan Maria. Hij mist de connecties aan het hof waar Maria zoveel profijt van had. Hoe Maria's boek ontvangen is, is niet bekend. Het overgebleven exemplaar is een goedkope uitgave en ondermeer dat wijst erop dat het goedkope massalectuur was en dat het verhaal dus door veel mensen gelezen werd. Gezien het avontuurlijke verhaal en de huidige enthousiaste reacties op haar geschiedenis, kan het bijna niet anders dat ook in de achttiende eeuw mensen van Maria's relaas gesmuld hebben.

Roerige tijden

Zowel voor als na de publicatie van haar boek blijft Maria's leven roerig. Pieter vertrekt in 1745 naar Indië en keert nooit meer terug. Vijf jaar na zijn ver-

trek komt het bericht dat hij daar is overleden. Uit de archieven blijkt dat Maria het op financieel gebied moeilijk heeft na Pieters vertrek. Ze heeft de erfenis van een al jarenlang vermiste broer hard nodig, omdat ze haar kinderen niet kan onderhouden. Al snel breken op een ander vlak zware tijden aan, als de kinderen kort na elkaar overlijden. In korte tijd verliest Maria haar hele gezin en blijft ze alleen achter in Medemblik. Veel vrouwen zouden in zo'n geval terugkeren naar hun geboorteplaats en op zoek gaan naar een nieuwe echtgenoot, maar de avontuurlijke Maria kiest voor een minder voorspelbare weg. In 1751 vraagt ze bij de burgemeesters van Medemblik een bewijs van goed gedrag aan omdat ze naar Kaap de Goede Hoop wil vertrekken. Het lijkt erop dat ze ook daadwerkelijk vertrokken is, want in de archieven van Medemblik en Amsterdam is na 1751 niets meer over haar te vinden. Wanneer ze precies vertrokken is en waarom, is helaas niet bekend. Het getuigt hoe dan ook van lef dat Maria als vrouw wéér alleen op reis ging. Mogelijk heeft ze in het verre Zuid-Afrika haar levensloop op schrift gesteld, zoals ze een aantal jaar eerder aankondigde in haar slavernijverslag.

Laura van den Broek (1977) is neerlandica. Met haar doctoraalscriptie was zij in januari 2004 genomineerd voor de Nationale Scriptieprijs van Het Parool. Momenteel is zij werkzaam als bureauredacteur bij RTV Noord-Holland. Daarnaast werkt ze aan een uitgave van de tekst van Maria ter Meetelen, die in het najaar van 2005 verschijnt in deel 104 van de Linschoten-Vereeniging.

Literatuur

- . P. Boon, *Een Westfriese zeeman in Barbarije. Verslag van de belevenissen van Jan Cornelisz Dekker in Marokko, 1715-1743, met een inleiding van Piet Boon*. Schoorl, 1987.
- . R. Dekker en L. van de Pol, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten: een historisch onderzoek*. Baarn, 1981.
- . R. Dekker en L. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren: de geschiedenis van een tegendraadse traditie: Europa 1500-1800*. Amsterdam, 1989.
- . H. Hardenberg (ed.), *Tussen zeerovers en christenslaven: Noordafrikaanse reisjournalen*. Leiden, 1950.
- . G.S. van Krieken, *Kapers en kooplieden. De betrekkingen tussen Algiers en Nederland 1604-1830*. Amsterdam, 1999.
- . Maria ter Meetelen, *Wonderbaarlyke en merkwaardige gevallen van een twaalfjarige slavernij, van een vrouwersoon. Genaemt Maria ter Meetelen, woonachtig tot Medemblik*. Hoorn, 1748.
- . H. Obdeijn, P. De Mas en Ph. Hermans, *Geschiedenis van Marokko*. Amsterdam/Leuven, 1999.

Egodocumenten

Onlangs promoveerde Jeroen Blaak aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op het proefschrift **Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland, 1624 - 1770**.

Egodocumenten zijn de belangrijkste bron van deze studie naar de praktijk van geletterdheid in de zeventiende en achttiende eeuw. In dit artikel beschrijft Blaak het gebruik van deze bronnen in de geschiedwetenschap en de wijze waarop hij er in zijn eigen onderzoek mee is omgegaan.

De twintigjarige Aafje Gijsen uit Zaandam bracht de avonden graag in gezelschap van haar vriendinnen door. Begin 1774 waren ze eens met zijn drieën, zo noteerde Gijsen in haar dagboek, en amuseerden ze zich met het voorlezen uit de *Historie van den ridder-baronet Karel Grandison* van de bekende Engelse schrijver Richardson en uit de *Historie van den heer William Harrington*, "geschreeven in den smaak van Carel Grandison", zoals het anonieme, door een vrouw geschreven werk op de titelpagina werd aangeprezen. Het laatstgenoemde boek werd enige dagen later weer door de vriendinnen voorgelezen, waarna Gijsen schreef dat het boek haar "hoe langer hoe meer gevald". Vandaar wellicht dat ze een volgende voorleesavond niet meer afwachtte, maar het boek alleen uitlas: "[ik] quam half 8 uren tuys. Ik las doen het laatste deel van de *historie van de heer William Harrieton* nog uyt. Die historie heeft my besonder wel gevallen en wel inzonderheyd het karakter van Juffr. Constantiea Harrieton. Dat van haar zuster Julia heeft my meer genoeg gegeven dan dat van Juffr. Charlotte Grandieson uyt de *historie van den ridder-baronnet Karel Grandieson*, alleennelik omdat de eerste, doen zy getrouwd was, den lord S. zoo niet tergden, dan Charlotte den lord G. deed, doen zij met hem getrouwd was."

De notitie van Aafje Gijsen biedt een zeldzame blik op de omgang met boeken in het dagelijks leven van de achttiende eeuw. We zien dat lectuur meeging naar visites, hoe het de ledige tijd vulde, hoe onderling werd voorgelezen en hoe een achttiende-eeuwse lezeres boeken beoordeelde. Bovendien toont het dagboek hoe het leven van een lezeres van invloed was op de lectuur. Het is opmerkelijk dat Gijsen, die in deze periode zelf vele aanbidders had, juist ingaat op het karakter van de echtgenotes waarover ze las. In andere dagboek-aantekeningen toont Gijsen meer van de dagelijkse geletterdheid. Ze beschrijft bijvoorbeeld een boekenvei-

ling en vertelt over het tijdschrift dat door bureu onderling werd geleend. Verder geeft het dagboek een beeld van de rol van het schrijven in het dagelijks leven, bijvoorbeeld in correspondentie die Gijsen voerde.

Wat betekende kunnen lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd? Het is algemeen bekend dat de geletterdheid in Nederland in die periode bijzonder hoog was, maar we weten nog weinig over de manier waarop deze vaardigheid in het dagelijks leven werd ingezet. In mijn onderzoek belicht ik juist dit aspect van de geschiedenis van geletterdheid, door middel van een analyse van vroegmoderne, Nederlandse egodocumenten zoals de dagboeken van Aafje Gijsen.

Bronnen en teksten

Egodocumenten is een verzamelterm voor teksten waarin het persoonlijke leven van de auteur centraal staat, zoals autobiografieën, dagboeken, of brieven. De term is een algemeen begrip geworden in binnen- en buitenland door het werk van Rudolf Dekker, die alle in Nederland bewaard gebleven vroegmoderne egodocumenten opspoorde en al vele publicaties heeft gewijd aan zowel de theoretische als praktische kanten van het gebruik van deze bronnen. De huiverigheid voor egodocumenten, omdat deze teksten een subjectief beeld van de werkelijkheid zouden geven en het zicht zouden ontnemen op historische structuren, is onder historici inmiddels verdwenen. Egodocumenten zijn bijvoorbeeld unieke bronnen over het dagelijks leven en tonen kanten van het bestaan waar andere bronnen doorgaans over zwijgen. Ook kunnen ze laten zien hoe contemporaine opvattingen of ideaalbeelden uitwerkten in de praktijk. Zo kunnen aan de hand van vroegmoderne auteurs wel de denkbeelden over de verhoudingen tussen de seksen worden achterhaald, maar kunnen brieven of dagboeken bijvoorbeeld de vraag beantwoorden hoe het alledaagse leven van vrouwen eruit zag en hoe zij

omgingen met de seksenormen.

Verder zijn egodocumenten waardevolle bronnen voor de, zoals dat heet, geschiedenis van onderop. Ze bieden een ander perspectief op historische onderwerpen en tonen hoe tijdgenoten door historici ontwaarde ontwikkelingen ervoeren. Bovendien kan het perspectief naar voren worden gebracht van mensen die in andere bronnen niet aan bod komen, mensen over wie wel veel werd geschreven maar die zelden zelf een getuigenis nalieten of konden nalaten. Egodocumenten van vrouwen zijn vaak de enige bronnen waarin zij zelf aan het woord komen, in tegenstelling tot de bronnen die de traditionele geschiedschrijving gebruikt.

Tenslotte tonen egodocumenten hoe mensen zichzelf presenteren en de invloed van culturele constructies, bijvoorbeeld die van vrouwelijkheid, op dit zelfbeeld, een thema dat zeker de laatste jaren enorm aan belangstelling heeft gewonnen. Het egodocument staat hier niet in de eerste plaats als bron, maar meer als tekst centraal. Gaat het bij het eerder genoemde onderzoek vooral om wat er in het document staat, bij het laatstgenoemde is de vraag met name hoe het er staat. Natuurlijk zijn beide aspecten van het egodocument niet los van elkaar te zien en daarvan zijn ook historici zich de laatste jaren meer en meer bewust. Aanvankelijk werden egodocumenten nog wel beschouwd als de meest directe toegang tot de levens en gevoelens van mensen in het verleden, tegenwoordig is er ook aandacht voor het literaire van de bron.

Dagelijks lezen en schrijven

De geletterdheid in de vroegmoderne tijd is geen nieuw onderwerp. Over bijvoorbeeld de omvang van de alfabetisering of de aard van het boekenbezit is al veel geschreven, maar hoe mensen in het dagelijks leven schreven en lezen is een aspect waarover nog maar weinig bekend is. In mijn onderzoek breng ik aan de hand van egodocumenten juist die dagelijkse praktijk in beeld. Ik

beschrijf dus de geschiedenis van de geletterdheid vanuit het perspectief van de lezer en schrijver zelf en dan met name van die lezers en schrijvers die een dagboek hebben nagelaten. Wat vertellen deze bronnen bijvoorbeeld over de lectuurvoorkeuren, de toepassingen van het schrift, de verwerving van boeken of de plaats van lezen en schrijven in het dagelijks leven?

Dagboeken zijn voor mij bronnen voor de geletterde cultuur maar tegelijk ook het meest tastbare bewijs van dagelijkse schrijfarbeid. Hoe wijd verspreid het gebruik was, is niet met zekerheid te zeggen, maar er zijn een kleine 270 dagboeken uit de vroegmoderne tijd bewaard gebleven. Deze vertonen een grote diversiteit aan stijlen. Sommigen tekenden in hun financiële administratie hier en daar persoonlijke belevenissen aan, anderen lieten zich inspireren door de kroniek en schreven (oog)getuigenissen van gebeurtenissen in de wereld om hen heen. Vele dagboeken zijn vooral verslagen van het sociale leven en vertellen, vaak ook slechts noemen, de mensen die de schrijver in zijn dagelijks leven ontmoette. In de achttiende eeuw komen er daarnaast steeds meer dagboeken waarin de religieuze ontwikkeling centraal staat, bijgehouden door bevedelijk gelovigen als hulpmiddel bij het spirituele zelfonderzoek. In het spoor allicht van de populariteit van de briefroman vinden we tegen het einde van de achttiende eeuw ook dagboeken die geschreven zijn in de vorm van brieven aan een vriend of vriendin.

De dagboekschrijvers zelf zijn net zo divers als hun stijlen, hoewel het voor het merendeel wel mannen uit de midden en hogere groepen zijn. Er zijn slechts 21 dagboeken van vrouwen bewaard gebleven, waarvan het grootste deel geschreven is na 1750. De gegevens die de dagboeken bieden zijn dan ook verre van uniform en lenen zich niet voor kwantificatie of aggregatie. Ik heb mijn studie mede daarom niet thematisch georganiseerd, maar opgebouwd rond vier bijzonder goed gedocumenteerde gevallen, dat wil zeggen dagboeken waarin veel wordt meegedeeld over geletterdheid. Drie daarvan zijn geschreven door mannen, één door een vrouw. Daarmee bied ik zeker geen overzicht van dé geletterdheid in de zeventiende en achttiende eeuw, maar kan ik wel gedetailleerde portretten tekenen van lezers en schrijvers die tonen wat er op de verschillende tijden en in diverse milieus mogelijk was.

De notities in de dagboeken beslaan diverse aspecten van de omgang met lectuur en handschrift. Ze laten bijvoorbeeld de manieren zien waarop boeken verworven werden. Enerzijds zijn ze daarmee een aanvulling op het boekhistorisch onderzoek, anderzijds tonen ze manieren van boekdistributie die in andere bronnen niet naar voren komen. Lezers en lezeressen bezochten uiteraard de boekwinkel, maar kregen

Afbeelding van de schrijvende Lucretia Wilhelmina van Merken door Reinier Vinkeles (1792).
Bron: Riet Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Met en zonder lauwerkrans*. Amsterdam, 1997.

door onderling lenen, giften of door bijvoorbeeld gezamenlijk lezen tijdens visites nog meer boeken onder ogen, zo blijkt uit hun dagelijkse aantekeningen. Verder wijzen egodocumenten er ook op dat mensen niet slechts die boeken lezen die ze zelf bezaten. Onderzoek naar de geschiedenis van het lezen bracht tot nu toe met name het boekenbezit in beeld. Het boekenbezit vormde evenwel slechts de ondergrens van wat vroegmoderne lezers en lezeressen lezen, zo kan aan de hand van egodocumenten worden geconcludeerd. Door middel van de dagelijkse notities kunnen verder bijvoorbeeld diverse manieren van lezen worden achterhaald. Sommige schrijvers noteerden over een langere tijd steeds dezelfde

boeken, wat wijst op een langzame, intensieve leeswijze. Anderen lazen met vaart en noteerden zodoende vele titels in hun dagelijkse aantekeningen. Sommigen maakten aantekeningen uit hun lectuur in hun dagboek en tonen daarmee een studerende manier van lezen. Hoewel de lezer of lezeres vaak als solitair figuur wordt voorgesteld, werden boeken toch ook regelmatig in gezelschap gebruikt. Vele dagboekschrijvers, niet in de laatste plaats de vrouwelijke, beschreven het voorlezen van boeken, variërend van romans tot preken.

Egodocumenten geven zodoende een unieke kijk op de gevarieerde lees- en schrijfcultuur van alledag in de zeventiende en achttiende eeuw.

Jeroen Blaak is op 13 mei 2004 gepromoveerd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op een proefschrift over dagelijkse geletterdheid in de zeventiende en achttiende eeuw.

Literatuur

- . A. Baggerman, 'Otto van Eck en de anderen. Sporen van jonge lezers in schriftelijke bronnen', in: B. Dongelmans e.a. (red.), *Tot volle waschdom: bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur*. Den Haag, 2000, pp. 211-224.
- . Jeroen Blaak, *Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland 1624 - 1770*. Hilversum, 2004.
- . Rudolf Dekker (red.), *Egodocuments and History: Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum, 2002.

Verslag VVG-enquête

Wat voor leden heeft de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis in haar bijna 30-jarig bestaan aangetrokken? En wat willen ze anno 2004 van de VVG? Om de wensen van de leden te inventariseren en de VVG-activiteiten daar beter op te laten aansluiten, hield het VVG-bestuur dit voorjaar een enquête. Van de 350 verstuurde formulieren werden er 103 geretourneerd. Sjoerd van Boxtel, bestuurslid van de VVG, bekeek de antwoorden en geeft de resultaten hieronder kort weer.

Weinig mannen (2%), veel vrouwen (98%) onder de VVG-leden – dat was te verwachten. Benieuwder was het VVG-bestuur naar de leeftijdsopbouw van haar leden. En wat bleek? 16% is jonger dan 40 jaar, de overige 84% dus ouder – waarbij de leeftijdscategorie 50-60 jaar het best vertegenwoordigd is (36%).

De meeste respondenten (57%) houden zich beroepsmatig met (vrouwen)geschiedenis bezig. Zij werken aan de universiteit, doen daar onderzoek, geven er onderwijs of zijn werkzaam in het middelbaar onderwijs. Van de respondenten die zich niet meer beroepsmatig met vrouwengeschiedenis bezighouden, was 34% dat voorheen wel. Het grootste deel van de leden werd lid in de jaren negentig – 10% was er al bij de oprichting in 1976 bij.

Het doorsnee VVG-lid is dus een 40+ vrouw die zich beroepsmatig met vrouwengeschiedenis bezighoudt of –hield. Overigens tart de samenstelling van het VVG-bestuur en de Historica-redactie dit beeld: de gemiddelde leeftijd ligt daar althans een stuk lager.

Wat verwachten de leden van de VVG? Het signaal aan het bestuur is duidelijk: belangenbehartiging. Bijna de helft van de leden (44%) vindt namelijk dat de VVG zich moet bezighouden met het versterken van de positie van vrouwengeschiedenis, 34% gebruikt de VVG om te netwerken en slechts 15% wil verdieping en verstrooiing van de VVG.

Druk zijn de VVG-leden ook. 58% gaf aan de afgelopen twee jaar (2002 en 2003) geen VVG-activiteiten te hebben bijgewoond, vaak (59%) omdat ze geen tijd of andere afspraken hadden. Desalniettemin geeft bijna 20% van de respondenten aan wel op een of andere manier een bijdrage te willen leveren aan VVG-activiteiten. De mensen die hierbij een email-adres opgaven zijn al benaderd door Historica of het VVG-

Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

bestuur of worden dat op korte termijn.

Bijna tweederde van de leden laat zich graag door de VVG verrassen met een onderwerp of invalshoek van een studiedag. De overige respondenten geven een groot scala aan onderwerpen aan als interessegebied: variërend van Middeleeuwen tot 'debat met mainstream geschiedbeoefening', van 'maatschappelijke relevante onderwerpen' en 'levensgeschiedenissen van gewone vrouwen' tot 'geneeskunde' en 'vrouwen op reis'.

De VVG-site (www.vrouwengeschiedenis.nl) kan beter geraadpleegd worden: 59% geeft aan deze site nooit te bezoeken. Degenen die hem wel bezoeken zijn vaak enthousiast over vormgeving en inhoud.

Ideëen en wensen nog te over bij de VVG-leden, zo blijkt ook uit de antwoorden op de laatste vraag. Een pleidooi wordt er gehouden voor een rol van de VVG bij het geschiedenisonderwijs in Nederland, 'wanneer komt er weer een nieuw *Tijpe van de Sluier*' is een vraag, een wens tot 'meer systematisch contact Nederland-Vlaanderen', een aansporing tot 'popularisering van Historica', maar ook een stimulans tot 'inpassing van de VVG in de wetenschappelijke wereld'.

We gaan ermee aan de slag en in een later stadium zullen we hiervan weer in Historica berichten.

Namens het VVG bestuur veel dank voor uw medewerking.

Sjoerd van Boxtel is bestuurslid van de VVG en verantwoordelijk voor de PR van de VVG.

Zoeken naar Corry

*Het schrijven over de vergeten stem van vrouwen in de geschiedenis is nog steeds een belangrijke en zinvolle taak voor de historica. Dat zo'n zoektocht een onverwacht perspectief kan opleveren, bewijst Anneke Linders, die in haar proefschrift **Frappez, frappez toujours!** een meeslepende impressie geeft van de naoorlogse politica N.S. Corry Tendeloo (1897-1956).*

Weinigen zullen nu nog weten wie Corry Tendeloo was en waar zij voor stond. Linders' boek maakt duidelijk dat haar een eervolle plaats toekomt in de annalen van het feminisme. Tendeloo liet als lid van de Tweede Kamer voor de PvdA van 1945 tot haar dood in 1956 haar stem nadrukkelijk horen. Zij was het voorbeeld die er met de motie Tendeloo in 1955 voor zorgde dat ambtenaressen voortaan niet meer automatisch ontslagen zouden worden op het moment dat zij in het huwelijk traden. Of het nu relevant was of niet, ze liet geen gelegenheid voorbijgaan om de achterstelling van vrouwen aan de kaak te stellen; *frappez toujours* was haar motto.

Tendeloos strijdvaardigheid was des te opmerkelijker, daar het feminisme tijdens het interbellum en de naoorlogse periode eigenlijk voor dood verklaard was, nadat het kiesrecht was verkregen. Er was echter een kleine groep van hoogopgeleide vrouwen van goede komaf die de feministische strijd continueerden. De 'elitedames' organiseerden zich voor de oorlog in verenigingen zoals Vrouwenbelangen en de Nederlandsche Vrouwenclub, een deftige sociëteit naar Engels model. In feite betoogt Linders dat deze kleine groep ongetrouwde dames het feminisme levend hielden.

De eerste vijf van de totaal acht hoofdstukken van haar boek beschrijven de opmaat naar Tendeloos politieke carrière. Het netwerk van deftige vrijgezelle dames staat daarin centraal. Zij hadden niet veel op met maatschappelijk moederschap dat tijdens de eerste golf de aanwezigheid van vrouwen in de openbaarheid moest legitimeren. Ze waren vooral begaan met gelijke rechten. Ook Tendeloo was ongehuwd. Ze had een advocatenpraktijk in Amsterdam en was voor de oorlog gemeenteraadslid. Tendeloo had een Indische jeugd, ze was de dochter van een hoge bestuursambtenaar. Linders doet veel moeite om Tendeloos drijfveren te verklaren uit haar Indische achtergrond en met name haar standsbesef. De Franse titel van het boek verwijst dus niet alleen naar haar politieke stijl, maar illustreert ook haar standing. Tendeloo had er een handje van om haar taalgebruik met Franse termen te larderen. Het is, mijns inziens, echter de vraag of in plaats van klasse, opleiding niet de bepalende factor was voor het feminisme van de grachtengordel. In wezen vraagt Linders zich af hoe het kon dat in een tijd waarin het feminisme eigenlijk van weinig betekenis was, iemand als Corry Tendeloo zich zo druk maakte over de zaak van vrouwen, aanvankelijk in verenigingen en later in de politiek. Er zijn te weinig persoonlijke documenten van Tendeloo bewaard gebleven, om de interpretatie van haar motivatie te onderbouwen.

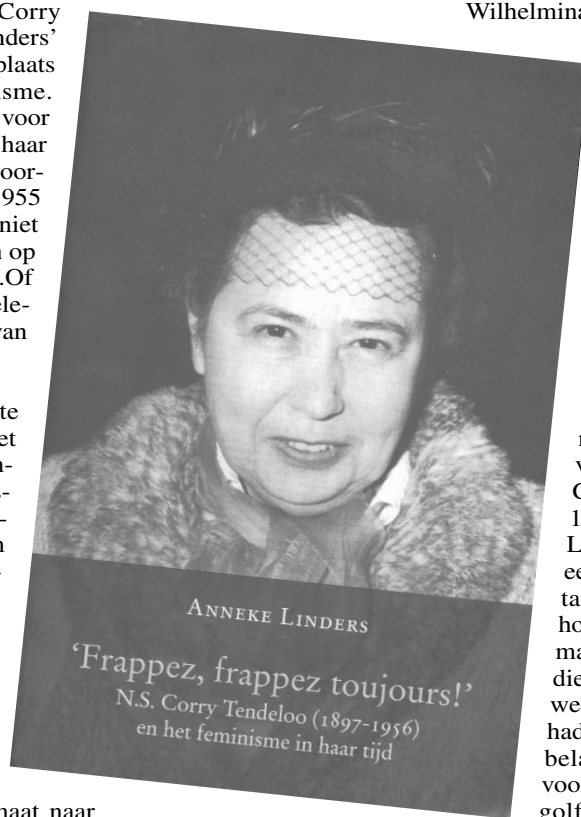
De ware Tendeloo staat pas op, op het moment dat zij zitting neemt in de groene bankjes. De hoofdstukken over Tendeloos Kamerlidmaatschap vormen het zwaartepunt van Linders' analyse. Na de oorlog waren mannelijke politici nog steeds de mening toegedaan dat vrouwen niet thuishoorden in de politiek. Ze waren te emotioneel en niet competent. Tendeloo liet zich echter niet op die gronden diskwalificeren. Haar optreden was beslist en ze zette de zaak op scherp. Ze begon niet met 'ik vind' maar met een ironisch 'meneer de voorzitter, ik heb met volle belangstelling zitten luisteren. Ze beheerste de retorica van het debat. Haar houding werd in de Handelingen getypeerd als 'militant', 'streng en striemend' en 'geharnast'. Corry was met haar mannelijke stijl als politica een *honorary male*, een man van eer, een term die Linders introduceert om te reflecteren op succesvol politiek leiderschap van vrouwen. Ze plaatst Tendeloo hiermee in een traditie die loopt van Elizabeth I van Engeland, via Wilhelmina en Marga Klompé tot

Margaret Thatcher.

Deze ijzeren dames, veelal ongehuwd of in bezit van een onbetekende echtgenoot waren dominant, autoritair en gewapend met een scherpe tong. Ze moesten vaak niets van het feminisme hebben. Liever waren ze *one of the boys*. Tendeloo past in deze traditie van machtige vrouwen, behalve dat ze zich manhaftig sterk maakte voor de gelijkheid van vrouwen.

Corry Tendeloo stierf in 1956 aan borstkanker. Linders' proefschrift roept een beeld op van een solitaire, gedreven, enigszins hooghartige en autoritaire, maar ook eenzame vrouw, die de gelijkheid van vrouwen tot zin van haar bestaan had verheven. Zij was een belangrijke wegbereidster voor de tweede feministische golf. Linders' reflectie op feminisme en politiek met

Tendeloo als brandpunt is een interessante en leesbare beschouwing over de politieke cultuur tussen twee golven feminisme in, die ook conceptueel aangrijpingspunten biedt voor verder onderzoek. De zoektocht naar Corry krijgt in het eerste deel van het boek erg veel aandacht, in de vele details rond inkomenspositie van de moeder, de stand van de buurt waar ze woonde zonder dat dat echter veel oplevert. Corry wordt pas zichtbaar op het moment dat ze kamerlid is en die hoofdstukken smaken naar meer. Er zaten per slot van rekening in 1955 nog negen vrouwen in de kamer, waaronder de markante freule Bob Wittewaal van Stoetwegen en de Rotterdamse advocate Nancy Zeelenberg.

Hanneke Hoekstra is verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen.

Anneke Linders, *'Frappez, frappez toujours! N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd.* Verloren, 2003, 287 blz. ISBN 90-6550-765-5. € 25,00.

Elisabeth Carolina van Dorp

Tussen 1998 en 2001 werd ruim negen meter archiefmateriaal van Elisabeth Carolina (Lizzy) van Dorp (1872-1945) naar het IIAV overgebracht. Dit archief is zeer goed en compleet bewaard gebleven. De vele brieven van vriendinnen en vrienden, haar huishoudster, familieleden en vakgenoten, haar dagboeken, administratie, krantenknipsels en haar teksten over politiek, economie, liberalisme en feminisme zijn nu geordend, beschreven en op microfilm gezet.

Elisabeth Carolina van Dorp werd geboren op 5 september 1872 in Arnhem. Haar vader was kandidaat-notaris en uitgever in Semarang, Nederlands-Indië. Haar moeder leefde na de dood van haar man in 1886 met Lizzy en haar jongere broer Gerard samen, eerst in Arnhem, later in Den Haag. Lizzy studeerde Nederlandse letterkunde, geschiedenis en rechten in Leiden. Na haar promotie in 1903 werkte zij tot 1915 als advocate in Den Haag. Zij nam actief deel aan de nationale en internationale vrouwenbeweging en richtte de Vereeniging voor Vrouwelijke Studenten in Leiden (1901), de Nederlandsche Lyceum Club (1904) en de Nederlandsche

Bond voor Vrouwenkiesrecht (1907) op. Na 1915 legde zij zich steeds meer toe op economische vraagstukken. Als liberaal politica werd zij in 1922 lid van de Tweede Kamer. Zij publiceerde over geld- en goudhandel en schreef in 1937 een boek over rentetheorie. Vanaf 1940 leefde zij in Turkije en op Java, waar zij op 6 september 1945 in een kamp overleed.

In het kader van het conserveringsprogramma Metamorfoze werd het archief verfilmd. De inventaris is te raadplegen via www.iiav.nl in het Digitaal Informatiecentrum bij Archieven. Lees meer over Lizzy van Dorp en haar archief op www.iiav.nl/schatten

Getekend portret van Lizzy van Dorp, door Therese Schwartz (1905). Dit is een gefotografeerde reproductie door Vinckenbos & Dewald te Den Haag.

Portret van Lizzy van Dorp in promotietoga. Fotograaf G.A. Mögle, 1903.

Portret van Lizzy van Dorp, gemaakt tijdens haar studententijd in Leiden, waarschijnlijk ter gelegenheid van haar kandidaats Letteren. Foto op carte de visite. Fotograaf J. Goedeljee, Leiden. Tussen 1903 en 1905.

Portret van Lizzy van Dorp, aan het werk achter haar bureau. Fotograaf onbekend. Omsreeks 1915.

Service

Varia

Overzicht scripties Vrouwen- en Gendergeschiedenis KUN

1972-2002

In juni 2004 is het 'Overzicht van scripties Vrouwen- en Gendergeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, 1972-2002' verschenen. Dit overzicht, samengesteld door Hella Brandt met medewerking van Maria Grever en Jeannette van Mierlo, bevat 266 scripties over vrouwen- en gendergeschiedenis uit de periode 1972-2002. In deze scripties ligt een schat aan informatie opgeslagen. Juist omdat deze grijze literatuur moeilijk te traceren is, vormt deze bibliografie een belangrijk middel om informatie over de geschiedenis van vrouwen en sekseverhoudingen te achterhalen en aan andere onderzoekers door te geven.

De bibliografie is te bestellen door overmaking van € 7,- (inclusief verzendkosten) op gironummer 193064 t.n.v. Raffia Vrouwenbulletin KUN te Nijmegen onder vermelding van 'Overzicht scripties vrouwen- en gendergeschiedenis'

Prof.dr. C. Halkes Scriptieprijs

In 2003 won Laurien Lubbers met haar scriptie 'Politieke relaties. Cubaanse verhalen over de revolutie en prostitutie' de prof.dr. C. Halkes Scriptieprijs. Lubbers onderzocht de beeldvorming over Cubaanse vrouwen die seksuele relaties onderhouden met buitenlandse mannen, zogenaamde Jineteras. Hoe worden de Jineteras gezien door de Cubaanse bevolking, wat is de betekenis van de revolutionaire idealen in die beeldvorming en welke beelden verwoorden vrouwen zelf over de positie die zij innemen? De auteur bekritiseert de bestaande theorievorming over prostitutie en benadrukt de veelzijdigheid van het fenomeen Jineteras vanuit de historische, politieke en sociale context van Cuba. Haar scriptie is in 2004 gepubliceerd in het kader van de prof.dr. C. Halkes Scriptieprijs.

Informatie: Centrum voor Vrouwenstudies, Katholieke Universiteit Nijmegen, email: womens.studies@maw.kun.nl

Landelijke archievendag

Op zaterdag 30 oktober 2004 vindt de eerste landelijke archievendag plaats. Maar liefst 70 archiefinstellingen presenteren hun archiefschatten aan het publiek. Ook het IIAV doet mee en organiseert een dag over *Moederlandse geschiedenis*. Gebruikers van de IIAV-archieven geven op 30 oktober lezingen over de collecties aan de hand van materiaal dat ze zochten voor hun afstuderen, een artikel of een boek. De archieven die de sprekers raadpleegden zijn te zien in een aansluitende tentoonstelling. Voor degenen die het IIAV nog niet kennen, wordt een rondleiding georganiseerd. Op de site van het IIAV (www.iiav.nl/nieuws) en op www.archieven-dag.nl is het complete programma te vinden.

Personalia

Benoeming hoogleraar Marit Monteiro

Met ingang van 1 september 2004 is historica dr. Marit Monteiro benoemd tot hoogleraar bij de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit Nijmegen. Haar leeropdracht luidt 'Geschiedenis van het Nederlandse Katholicisme'. Als senioronderzoeker werkt zij in dienst van de Nederlandse Provincie van de Orde der Dominicanen aan het onderzoeksproject 'Gods predikers: dominicanen in Nederland (1795-2000)'. In haar onderzoek en publicaties richt zij zich vooral op de 'dragers' van het katholicisme in Nederland: vrouwen en mannen-geestelijken, religieuzen en leken. Ondermeer met een biografische benadering belicht zij hun visie op de (maatschappelijke) betekenis van katholiek-zijn en hoe zij daaraan vorm gaven.

Tentoonstellingen en congressen

Conferentie 'Duizend en één vrouwen'

Op vrijdag 26 november 2004 vindt in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag de conferentie 'Duizend en één vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis' plaats. De conferentie staat in het teken van het Digitaal Vrouwenlexicon, waar historica Els Kloek met een team sinds kort aan werkt. In het Vrouwenlexicon komen meer dan duizend vrouwen te staan die een rol hebben gespeeld in de Nederlandse geschiedenis.

De conferentie wordt geopend door Donald Haks, waarna Els Kloek een inleiding houdt. Verder zijn er bijdragen van Nelleke Noordervliet, Herman Pleij en Mineke Bosch en is er ondermeer een presentatie van historische liederen door Louis Grijp.

Waar: Koninklijke Bibliotheek Den Haag, vlakbij Den Haag CS.

Wanneer: 26 november 2004

Tijd: 13.00-18.00 uur

Presentatie bundel Wolff en Deken

De stichting Jacob Campo Weyerman nodigt alle belangstellenden uit aanwezig te zijn bij de feestelijke presentatie van de herdenkingsbundel *Onbreekbare Burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken, 1804-2004* op zaterdag 27 november. De presentatie begint om 14.00 uur en vindt plaats in de kerk van de Hervormde Gemeente Beemster. Het programma zal onder meer bestaan uit een lezing van Mieke Aerts over Wolff en Deken als nationaal monument en een optreden van Zangvereniging Harmonie Middenbeemster met twee op het werk van Betje Wolff geïnspireerde liederen.

Wanneer: zaterdag 27 november 2004

Waar: kerk van de Hervormde Gemeente Beemster, hoek Middenweg-Rijperweg, te bereiken via de A7 en de N244

Informatie: www.weyerman.nl

Richtlijnen voor auteurs

Een artikel voor *Historica* bevat:

- * een titel, ondertitel, en korte *lead* (pakkende introductie die aan het artikel voorafgaat) en enige tussenkopjes
- * een korte literatuuropgave (van *ten hoogste* tien titels).
- * Titelbeschrijving boek:
Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet*. Henriette Roland Holst 1869-1952. Meppel, 1992.
Titelbeschrijving artikel:
R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en vroegmodern Nederland', in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw III. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam, 1992, pp. 415-443.
- * géén noten
- * enige personalia van de auteur (een of twee zinnen, met daarin o.a. vermeld naam, functie, geboortjaar) en het adres van de auteur
- * enige illustraties met onderschriften én bronvermelding (per pagina een illustratie); digitaal aangeleverde illustraties bij voorkeur wegschrijven als tiff- of eps-bestand

- * de officiële spelling (volgens het Groene Boekje)
- * een artikel van drie pagina's bevat maximaal 2400 woorden; een twee pagina's tellend artikel 1500 woorden, een recensie (een pagina) 800 woorden
- * citaten staan tussen dubbele aanhalingstekens (" "), in andere gevallen worden enkele aanhalingstekens (' ') gebruikt.

Aanlevering van kopij:

- * de kopij wordt digitaal naar het redactieadres gestuurd: m.l.schuur@let.rug.nl of marikenschuur@hotmail.com

Deadlines:

- februarinummer: 1 oktober
- juninummer: 1 februari
- oktobernummer: 1 mei

Nieuwe boeken

Rectificatie

In jaargang 27, nummer 2 (juni 2004) stond in de rubriek 'nieuwe boeken' een onjuiste prijs bij het boek *Marie en Irene Curie. De eerste vrouwelijke nobelprijswinnaars* van Greta Noordenbos. De juiste prijs is € 34,90.

Jelto Drenth

De oorsprong van de wereld. Feiten en mythen over het vrouwelijk geslacht
De Arbeiderspers, 2004.
€ 12,50.

In deze geheel herziene en geactualiseerde editie van *De oorsprong van de wereld* geeft seksuoloog Jelto Drenth een overzicht van allerlei wetenswaardigheden, praktische tips, literaire verwijzingen

en citaten, en bizarre anekdotes uit de geschiedenis van de – overwegend mannelijke – medische bemoeienis met de vrouwelijke seksualiteit. Ook gebruiken in niet-westerse culturen komen aan de orde, zoals rituelen rond menstruatie, geboorte en zuigelingenverzorging en de waardering van de maagdelijkheid.

Sylvia Plath

De dagboeken 1950-1962
De Arbeiderspers, 2005.
€ 26,95.

Sylvia Plath pleegde meer dan veertig jaar geleden zelfmoord. Sindsdien is er veel geschreven over deze vrouw, met name over haar huwelijk met dichter Ted

Hughes. In haar laatste maanden schreef ze de gedichten die de bundel *Ariel* zouden gaan vormen, waarmee ze postuum naam maakte. Deze dagboeken geven een beeld van Plaths leven.

Nina Loegovskaja

Ik wil leven. Het geheime dagboek van een Russisch meisje tijdens het Stalin-bewind
Archipel, 2004. € 19,95.

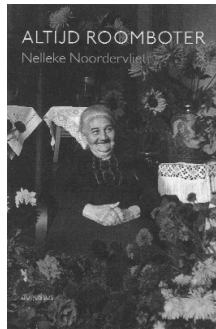
Nina Loegovskaja hield een dagboek bij over haar leven ten tijde van het Stalin-regime. In 1937 deed de Russische geheime dienst een inval in het huis van Nina's familie, waar haar dagboek werd gevonden. Uit de KGB-archieven blijkt dat de achttienjarige Nina werd gezien

als een contrarevolutionaire die van plan was Stalin te vermoorden. Zij en haar familie werden veroordeeld tot vijf jaar Goelag-archipel en zeven jaar Siberië. Het is voor het eerst dat een dergelijk persoonlijk dagboek openbaar wordt gemaakt.

Nelleke Noordervliet

Altijd roomboter
Augustus, 2005. Ca. € 15,-.

In dit boek schetst Nelleke Noordervliet het leven van haar overgrootmoeder Engelbertha Teljeur-Wiggelaar, geboren in 1856. Sommige dingen waren Noordervliet bekend, andere informatie zocht ze op in archieven en bibliotheken. Naar veel moest ze raden. In een megeling van memoire, geschiedschrijving, fictie en essay komt het portret van 'ouwe oma' Teljeur en haar nageslacht tot leven en trekt Noordervliet lijnen naar tijdgenoten en naar de lateren.

Dorothea Sturkenboom
De elektrische kus. Over vrouwen, fysica en vriendschap in de 18de en 19de eeuw
Augustus, 2004. € 21,95.

Dat hun gezelschap bijzonder was, moeten de deelnemers aan het Natuurkundig Genootschap der Dames (1785-1887) van meet af aan hebben geweten. Nergens anders nog hadden vrouwen zich verenigd om gezamenlijk de wetmatigheden en wonderen van Gods natuur te bestuderen. Maar in Middelburg richtten zij met steun van plaatselijke regenten en predikanten een genootschap op, kochten instrumenten en huurden een docent om zich proefondervindelijk in de nieuwe empirische natuurwetenschap te laten onderwijzen.

Ingezoomd op Middelburg maar regelmatig de blik verplaatsend naar ontwikkelingen elders, vertelt *De elektrische kus* het verhaal van aantrekking en afstoting tussen vrouwen en de opkomende natuurwetenschappen in de achttiende en negentiende eeuw.

Gerrold van der Stroom (red.)
De vele gezichten van Anne Frank; visies op een fenomeen
De Prom, 2004. € 19,95.

Op 12 juni 2004 werd herdacht dat Anne Frank 75 jaar geleden is geboren. Naar aanleiding van deze herdachten verscheen deze bundel met meer dan dertig belangrijke artikelen die vanaf 1946 over Anne Frank zijn verschenen. Met bijdragen van onder anderen Ian Buruma, Hans Goedkoop, Guus Kuijer, Patricia de Martelaere, Harry Mulisch en Nelleke Noordervliet.

Anne Frank

Het Mooie-zinnenboek
Prometheus/Bert Bakker/Van Goor, 2004. € 10,-.

Tot de papieren nalatenschap van Anne Frank behoort ook haar *Mooie-zinnenboek*, waarin zij citaten optekende uit boeken die zij in het achterhuis las. Dit handschrift van Anne Frank wordt nu voor het eerst uitgegeven.

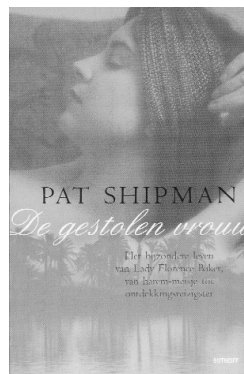
Jessica

Durlacher schreef een voorwoord. De tekst van Anne Frank wordt voorafgegaan door een inleiding van tekstbezorger Gerrold van der Stroom.

Pat Shipman

De gestolen vrouw. Het bijzondere leven van Lady Florence Baker, van harem-meisje tot ontdekkingsreiziger
Sijthoff, 2005. € 22,50.

Lady Florence Baker verloor haar ouders tijdens de Hongaarse revolutie. Ze werd grootgebracht in een Ottomaanse harem en als jong meisje aangeboden op een blanke slavinnenmarkt. Samuel Baker, een ontdekkingsreiziger, ontfermde zich over haar. Pat Shipman, professor in de antropologie aan de Universiteit van Pennsylvania en freelance schrijfster, gaat in dit boek op zoek naar de waarheid rond Florence Baker.

Paul Luykx

Cornelia de Vogel: leven en bekering
Verloren, 2004. € 19,-.

In deze biografisch opgezette studie over Cornelia de Vogel (1905-1986) staat de verhouding tussen leven en bekering centraal. Behalve internationaal vermaard Platokenner was De Vogel namelijk ook een 'beroemd bekeerlinge' tot het katholicisme. Enerzijds focust het boek op haar intellectuele en godsdienstig-theologische ontwikkeling, anderzijds demonstreert Luykx de doorslaggevende invloed van ervaringen op het bekeringsproces. Opvallend genoeg combineerde Cornelia de Vogel behoudende opvattingen steeds met pleidooien voor priesterschap van vrouwen en met scherpe kritiek op de traditioneel-katholieke normen inzake moederschap en seksualiteit.

Peter Altena en Myriam Everard (red.)

Onbreekbare Burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken, 1804-2004
Vanilt, 2004. ca. € 15,-.

In november 1804 overleden Betje Wolff en Aagje Deken. Door de herdenkingsarbeid van velen – schrijfsters, collectie-neurs, feministen, Zeeuwen, dominees, actrices, wetenschappers, uitgevers, ambtenaren van plaatselijke straatnamcommissies, de eerste vrouwelijke staatssecretaris, en wie al niet – zijn zij in de afgelopen twee eeuwen tot nationale monumenten uitgegroeid. Tijd om deze monumentaliserings nader te belichten en Wolff en Deken uit de verstening te bevrijden.

Vrouwelijk Leiderschap in de Vroegmoderne Tijd

De Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd (SVVT) stelt zich ten doel het onderzoek op het gebied van vrouwengeschiedenis over de periode 1500-1800 te inventariseren, te stimuleren en bekendheid te geven. Jaarlijks organiseert de SVVT daartoe bijeenkomsten met lezingen over lopend of zojuist afgerond onderzoek.

Op vrijdag 8 oktober 2004 werd een studiemiddag over vrouwelijk leiderschap gehouden. Tijdens de middag werd aandacht besteed aan de wijze waarop vroegmoderne vrouwen politiek of religieus leiderschap uitoefenden. Hoe zagen deze vrouwen hun leiderschap in een tijd waarin het helemaal niet gebruikelijk was dat vrouwen zich in de publieke sfeer begaven? Hoe rechtvaardigden deze vrouwen hun macht en invloed? En waar richtte hun beleid zich op?

Sprekers waren Mirjam de Baar, onlangs *cum laude* gepromoveerd aan de Rijksuniversiteit Groningen, en Laetitia Gorter-van Royen. Mirjam de Baar vertelde over de Vlaamse mystica en profetes Antoinette Bourignon, die zonder enige theologische scholing leiding gaf aan een groep christenen. Bourignon stelde dat God haar had verkozten om het ware christendom op aarde te herstellen. Ze trok zich niets aan van het paulinische gebod dat vrouwen zwijgzaamheid gebod, waagde zich in het voor vrouwen verboden domein van de godgeleerdheid en doorbrak als een van de eersten in haar tijd de scheidlijnen tussen de diverse kerkgenootschappen.

Laetitia Gorter-van Royen sprak over Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden. Hoewel Maria van Hongarije, als zuster van Karel V, beïnvloed werd door haar broer, was ze een sterke en autoritaire persoonlijkheid die bemiddelaar was tussen de imperiale politiek en de belangen van de Nederlanden. Door tijdgenoten werd zij gezien als een vrouw met mannelijke eigenschappen, omdat ze oorlogszaken regelde en nadacht over staatszaken.

Voor informatie over activiteiten van de SVVT kan contact worden opgenomen met Marguérite Corporaal (M.C.M.Corporaal@let.rug.nl) of Tony Lindijer (straesser-lindijer@frito.demon.nl). Informatie is ook te vinden in de Nieuwsbrief van de SVVT, die drie maal per jaar verschijnt. Wie een abonnement wil op de Nieuwsbrief van de SVVT maakt minimaal € 11,- over op postgiro 4052235, ten name van de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd, Woestijgerweg 39, 3817 SB Groningen. Tot onze leden behoren zowel historici, kunst-, literatuur- en rechtshistorici, pedagogen als theologen. Abonnees ontvangen naast de nieuwsbrief ook uitnodigingen voor de bijeenkomsten en kunnen deze studiemiddagen gratis bezoeken.

